

Kvaliteta života stranih studenata na primjeru Zagreba u okviru međunarodne mobilnosti na prostoru Europe

Cirkvenčić, Filip

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:840264>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-21**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Filip Cirkvenčić

Kvaliteta života stranih studenata na primjeru Zagreba u
okviru međunarodne mobilnosti na prostoru Europe

Diplomski rad

Zagreb, 2020.

Filip Cirkvenčić

Kvaliteta života stranih studenata na primjeru Zagreba u
okviru međunarodne mobilnosti na prostoru Europe

Diplomski rad
predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja
magistra geografije

Zagreb, 2020.

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu diplomskog sveučilišnog studija *Geografija*; smjer: *Prostorno planiranje i regionalni razvoj* na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom doc. dr. sc. Jelene Lončar

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Diplomski rad

Kvaliteta života stranih studenata na primjeru Zagreba u okviru međunarodne mobilnosti na prostoru Europe

Filip Cirkvenčić

Izvadak: Osnovni cilj rada je utvrditi ukupno zadovoljstvo kvalitetom života stranih studenata u Zagrebu. U radu su definirani pojam mobilnosti studenata, programi razmjene (Erasmus+, CEEPUS i bilateralne suradnje) i preduvjeti za razvoj mobilnosti. Opisan je proces razvoja studentske mobilnosti u Hrvatskoj. Dio rada odnosi se na koncept kvalitete života studenata na razmjeni uključujući i analizu prepreka na koje nailaze tijekom mobilnosti. Studija slučaja Zagreba temelji se na provedenom anketnom istraživanju stranih studenata kako bi se utvrdilo zadovoljstvo kvalitetom života u Zagrebu, odnosno postoje li regionalne razlike u odgovorima anketiranih. Rezultati ovog istraživanja mogu se koristiti prilikom stvaranja strateških i dokumenata o međunarodnoj mobilnosti i plana aktivnosti visokih učilišta za strane studente.

62 stranice, 10 grafičkih priloga, 10 tablica, 16 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: mobilnost, kvaliteta života, strani studenti, Zagreb, Erasmus

Voditelj: doc. dr. sc. Jelena Lončar

Povjerenstvo: doc. dr. sc. Jelena Lončar
prof. dr. sc. Zoran Stiperski
doc. dr. sc. Dubravka Spevec

Tema prihvaćena: 7. 2. 2019.

Rad prihvaćen: 13. 2. 2020.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Master Thesis

The quality of life of foreign students in Zagreb within the framework of international mobility
in Europe

Filip Cirkvenčić

Abstract: The principal aim of this thesis is to determine the overall satisfaction with the quality of life of foreign students in Zagreb. The paper defines the concept of student mobility, exchange programs (Erasmus +, CEEPUS and bilateral agreements) and preconditions for the development of mobility. The process of developing student mobility in Croatia is described. Part of the thesis deals with the concept of quality of life of exchange students, including an analysis of obstacles encountered during mobility. The case study of Zagreb is based on a survey conducted on foreign students to determine satisfaction with the quality of life in Zagreb, i.e. whether there are regional differences in the respondents' answers. The results of this analysis may be relevant for creating strategic documents on international mobility and creating an activity plan of higher education institutions for foreign students.

62 pages, 10 figures, 10 tables, 16 references; original in Croatian

Keywords: mobility, quality of life, foreign students, Zagreb, Erasmus

Supervisor: Jelena Lončar, PhD, Assistant Professor

Reviewers: Jelena Lončar, PhD, Assistant Professor
Zoran Stiperski, PhD, Full Professor
Dubravka Spevec, PhD, Assistant Professor

Thesis title accepted: 07/02/2019

Thesis accepted: 13/02/2020

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb,
Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

Sadržaj

1.	Uvod	1
1.1.	Prostorni obuhvat istraživanja	2
1.2.	Predmet i ciljevi istraživanja	2
1.3.	Polazne hipoteze	3
1.4.	Pregled dosadašnjih istraživanja i literature	4
1.5.	Pristup istraživanju i metodologija	4
2.	Definiranje akademske mobilnosti studenata	6
2.1.	Bolonjski proces i Europski prostor visokog obrazovanja kao preduvjeti za razvoj studentske mobilnosti	7
2.1.1.	Europski prostor visokog obrazovanja	10
2.1.2.	Stvaranje instrumenata za priznavanje mobilnosti kao preduvjet	10
2.2.	Programi studentske mobilnosti	11
2.2.1.	Erasmus+ i programi koji su mu prethodili	12
2.2.2.	Srednjoeuropski program razmjene za sveučilišne studije	14
2.2.3.	Bilateralne suradnje Republike Hrvatske u području visokog obrazovanja	15
2.2.4.	Bilateralni programi mobilnosti Sveučilišta u Zagrebu i partnerskih inozemnih visokih učilišta	16
2.3.	Internacionalizacija visokoobrazovnih institucija i „internacionalizacija kod kuće“	17
2.4.	Hrvatska u okvirima studentske mobilnosti	19
3.	Kvaliteta života studenata na razmjeni u Europi	26
3.1.	Pokazatelji u istraživanju koncepta kvalitete života	28
3.2.	Kvaliteta života studenata na razmjeni	29
4.	Problemi i prepreke prilikom ostvarivanja mobilnosti i njihove prostorne zakonitosti	30
5.	Studija slučaja na primjeru Zagreba	33
5.1.	Istraživanje o kvaliteti života stranih studenata u Zagrebu	34
5.1.1.	Profil sudionika istraživanja	34
5.1.2.	Razlozi odabira Zagreba kao odredišta za studentsku razmjenu	36
5.1.3.	Zadovoljstvo kvalitetom života u Zagrebu	40
6.	Rasprava	54
7.	Zaključak	55
8.	Popis literature i izvora	57
	Literatura	57

Izvori	59
9. Prilozi	VII
Popis tablica	VII
Anketni upitnik	VIII

1. Uvod

Studentska razmjena, odnosno mobilnost postoji gotovo koliko i sama sveučilišta. Iako je praksa razmjene između sveučilišta gotovo stoljetna, nova paradigma studentske mobilnosti koja je institucionalizirana i definirana u okvirima sveučilišnih i programskih akata među državama pojavljuje se krajem 1980.-ih godina te se razvijaju daljnji preduvjeti i instrumenti kao što je Bolonjski proces. Mobilnost se definira na nekoliko načina te je stoga organizirana u nekoliko programskih okvira od kojih su za područje Hrvatske najvažniji Erasmus+, CEEPUS te bilateralne suradnje (na nacionalnoj i međusveučilišnoj razini). Koncept se i dalje razvija, provode se brojna istraživanja koja uključuju aspekt internacionalizacije visokoobrazovnih institucija i mobilnosti, gdje vrlo važnu ulogu ima doživljaj kvalitete mobilnosti. Budući da je koncept studentske razmjene gotovo nemoguće zasebno pratiti, važno je uključiti sve ostale elemente koji utječu na kvalitetu programa i samog doživljaja korisnika. Na taj način očituju se prepreke na koje studenti nalaze tijekom mobilnosti, koje posredno utječu na doživljaj odredišne destinacije, odnosno na kvalitetu života. Istraživanje EUROSTUDENT VI identificiralo je te prepreke, no studija slučaja Zagreba pokazuje odmak od istraživanja, gdje korisnici programa u Zagrebu nailaze na vrlo malo prepreka i pritom ih ne doživljavaju značajnim utjecajem za kvalitetu njihove mobilnosti. Istraživanja o kvaliteti života studenata na razmjeni je vrlo malo, stoga ovaj rad pokušava istražiti i definirati kakvo je zadovoljstvo kvalitetom života studenata u Zagrebu, ali i koji su to privlačni faktori koji utječu na odabir Zagreba kao destinacije za mobilnost. Provođenjem istraživanja o zadovoljstvu stranih studenata kvalitetom života utvrđeno je kojim su elementima studenti najviše zadovoljni, no također i na kojim bi se aspektima trebalo raditi. Analizom podataka o mobilnosti Hrvatska je uspoređena s drugim državama te su utvrđene regionalne razlike u pogledu zadovoljstva čimbenicima koji utječu na kvalitetu života inozemnih studenata. Kvaliteta života ima važan utjecaj na kvalitetu boravka stranih studenata, te njezino unaprjeđenje i prevencija prepreka mogu povećati broj dolaznih studenata u nekom gradu, pa tako i u Zagrebu.

1.1. Prostorni obuhvat istraživanja

Prostorni obuhvat istraživanja obuhvaća tri prostorne razine. Prva razina uključuje Europu, odnosno države uključene u Europski prostor visokog obrazovanja (EHEA). Budući da je EHEA zapravo koncept nastao Bolonjskim procesom, u njezin sastav ulazi 48 država koji uz europske države uključuje kavkaske države te euroazijske države, Tursku i Rusku Federaciju. Dio rada usmjeren je prema donošenju zaključaka o prostornim zakonitostima glede zadovoljstva elementima kvalitete života stranih studenata te obuhvaća rezultate dobivene anketnim istraživanjem studenata iz država EHEA-e. Republika Hrvatsku će se u istraživanju analizirati zasebno, ali i staviti u međuođnos s drugim europskim državama. Prostor grad Zagreba će se analizirati kao studija slučaja u okvirima studentske mobilnosti i sukladno time kvaliteta života stranih studenata koji u Zagrebu provode svoju mobilnost.

1.2. Predmet i ciljevi istraživanja

Predmet ovog istraživanja je kvaliteta života stranih studenata u Zagrebu u okvirima međunarodne studentske mobilnosti. Stoga će se u radu obraditi pojam studentske mobilnosti, postaviti Hrvatsku u navedenu tematiku te obraditi koncept kvalitete života i povezati ga sa stranim studentima u Zagrebu.

Glavni cilj istraživanja je utvrditi ukupno zadovoljstvo kvalitetom života stranih studenata i pokušati utvrditi postoje li u različitim elementima kvalitete života regionalne razlike među ispitanicima. Uzimajući u obzir analizu studentske mobilnosti i kvalitete života te individualne subjektivne stavove ispitanih stranih studenata cilj rada je utvrditi preduvjete za razvoj studentske mobilnosti općenito i proces razvoja iste u Hrvatskoj, opisati koji su programi mobilnosti najviše zastupljeni na hrvatskim visokim učilištima, objasniti tih, te uvidjeti što sve utječe na odvijanje razmjene, odnosno prepreke na koje studenti nailaze. Temeljem odgovora anketiranih studenata u radu će se pokušati identificirati na kojim aspektima bi organizatori i provoditelji mobilnosti te lokalni akteri trebali raditi kako bi unaprijedili kvalitetu života stranih studenata.

1.3. Polazne hipoteze

Sukladno ciljevima i svrsi istraživanja u radu je postavljeno nekoliko hipoteza koje će se na temelju istraživanja potvrditi ili opovrgnuti, a osnovne hipoteze su:

1. Strani dolazni studenti iz država Zapadne i Središnje Europe koji dolaze na razmjenu u Zagreb zadovoljniji su sveukupnom kvalitetom života u Zagrebu od studenata iz Sjeverne, Južne, Istočne i Jugoistočne Europe.
2. Najveće razlike u zadovoljstvu stranih dolaznih studenata u Zagrebu vezane su uz dostatnost financijskih sredstava za pokrivanje troškova života.
3. Najveći broj studenata odabire Zagreb kao odredište mobilnosti zbog geografskog položaja, tj. blizine turističkih destinacija (Beč, Ljubljana, Budimpešta, Beograd, Sarajevo, Prag i dr.) i obale.
4. Ne postoji jasna razlika u prostornoj distribuciji izraženog zadovoljstva elementima kvalitete života studenata na mobilnosti u Zagrebu.

1.4. Pregled dosadašnjih istraživanja i literature

Zbog specifične teme istraživanja i nakon uvida u literaturu i izvore, utvrđeno je da postoji vrlo malo provedenih istraživanja o kvaliteti života stranih studenata na studentskoj razmjeni u Zagrebu. Agencija za mobilnost i programe Europske unije objavila je 2017. godine publikaciju „Rezultati analize izvješća sudionika mobilnosti – Erasmus+ Ključna aktivnost 1“ koji se odnose na akademske godine 2015. i 2016. Jedan dio istraživanja posvećen je dolaznim studentima u svrhu studija gdje su analizirani demografski podaci anketiranih, dok se zadovoljstvo kvalitetom života, odnosi na zadovoljstvo potporom ustanove primateljice i na integraciju studenata. Čavić i dr., 2012. daju općeniti pregled studentske mobilnosti i opisuju početke u Hrvatskoj. Informacije o programima mobilnosti, kao što su opis programa, povijesni pregled, prihvatljivi korisnici, financijska pomoć i slično, daju Agencija za mobilnost i programe Europske unije, sveučilišta na svojim mrežnim stranicama, Europska komisija, a program CEEPUS ima svoje mrežne stranice. Agencija za mobilnost i programe Europske unije i Europska komisija sadrže opise programa mobilnosti i baze podataka o broju dolaznih studenata. Temeljem podataka na mrežnim stranicama Europske komisije analizirani su alati i preduvjeti za razvoj mobilnosti te povijest i opis programa mobilnosti. Bolonjska, Sorbonska i Budimpeštansko-bečka deklaracija daju informacije o temeljima razvoja koncepta mobilnosti. Slabinec i Revančić (2016) donose pregled internacionalizacije na visokim učilištima, odnosno aktivnosti koje sveučilišta provode u suradnji s inozemnim sveučilištima, gdje je fizička mobilnost jedna od aktivnosti. Teorijski okvir kvalitete života u geografskim istraživanjima daju Slavuj Borčić i Šakaja (2017) te Slavuj (2012). Baza podataka istraživanja EUROSTUDENT VI sadrži podatke o internacionalnoj mobilnosti i preprekama na koje studenti nailaze tijekom mobilnosti. Prepreke su analizirane zasebno prema tome jesu li studenti bili na mobilnosti ili tek planiraju te je svaka prepreka detaljnije analizirana s obzirom na državu sudionika istraživanja.

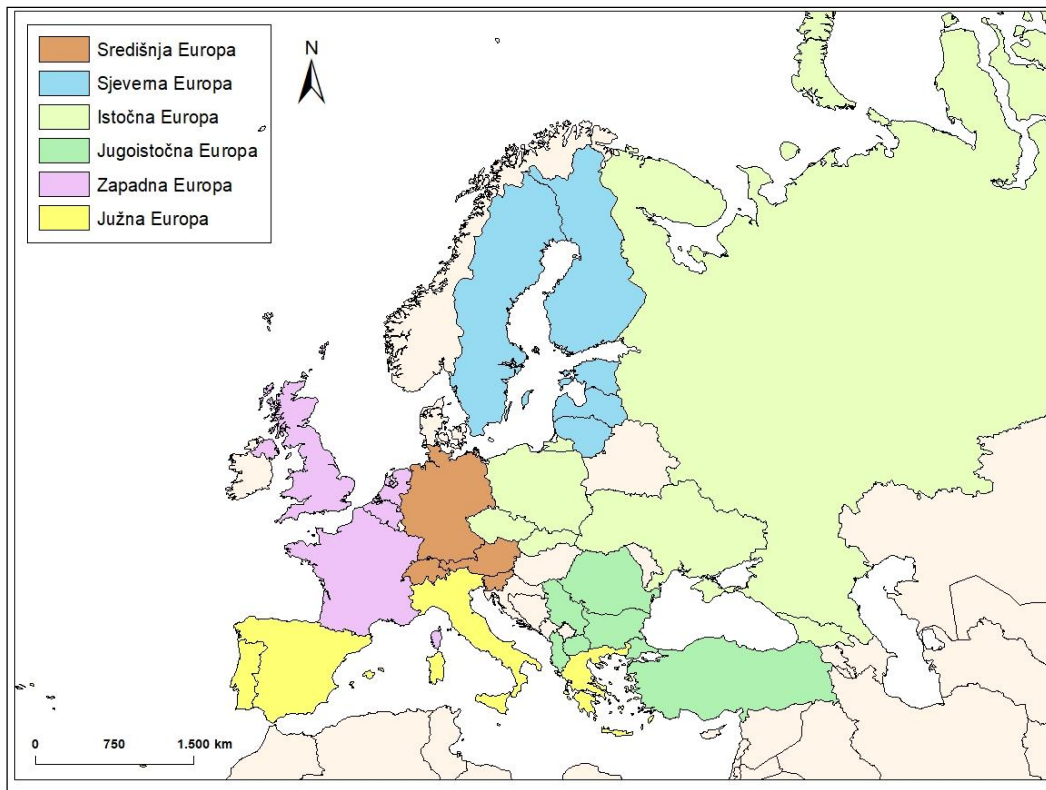
1.5. Pristup istraživanju i metodologija

Tijekom izrade rada korišteno je nekoliko metoda istraživanja, počevši od prikupljanja domaće i strane literature te izvora povezanih s definiranom svrhom i ciljevima istraživanja, a koji se odnose na studentsku mobilnost i koncept kvalitete života. Ovaj segment obuhvaća i prikupljanje (statističkih) podataka prvenstveno u području studentske mobilnosti od Agencije za mobilnost i programe Europske unije, Europske komisije (podaci povezani s

programima mobilnosti u organizacijskim okvirima Europske unije), Agencije za znanost i visoko obrazovanje i drugih. Navedeni podaci obrađeni su korištenjem statističkih i grafičkih metoda te su analizirani. Dio podataka prikupljen je uvidom u bazu podataka istraživanja EUROSTUDENT (VI). Metodom deskripcije interpretirani su osnovni pojmovi poput kvalitete života i studentske mobilnosti, a na posljetku i rezultati rada. Korištenjem metode dedukcije na temelju teorijskog okvira i prikupljenih rezultata dobiveni su određeni zaključci.

Važan dio metodologije istraživanja odnosi se i na anketno istraživanje kojim su ispitani strani dolazni studenti u Zagrebu. Cilj anketnog istraživanja je bio prikupiti subjektivne stavove ispitanika o kvaliteti života u Zagrebu tijekom njihove razmjene te utvrditi na koje su prepreke naišli tijekom mobilnosti. Anketnim istraživanjem također se žele prikupiti razlozi odabira Zagreba kao destinacije za mobilnost. Anketa je provedena u razdoblju između 8. i 12. siječnja 2020. godine. Ispitanici su anonimni, a uzorak korišten u istraživanju je neprobabilistički prigodni uzorak. U navedenom slučaju pogodni ispitanici za potrebe istraživanja su svi strani dolazni studenti koji su u Zagrebu proveli mobilnost u svrhu studija. Podaci su prikupljeni anketom putem *online* upitnika na engleskom jeziku izrađenog pomoću alata *Google* obrasci koji je distribuiran putem elektroničke pošte. Rezultati su analizirani i prikazani u nastavku rada tekstualno, tablično i grafički.

Kako bi se utvrdile regionalne razlike u stavovima ispitanika o kvaliteti života u Zagrebu, države iz kojih dolaze anketirani studenti grupirane su šest regija (sl. 1). Regije se temelje na modificiranoj podijeli prema pojmovniku *EuroVoc* kojeg koriste institucije Europske Unije – Zapadna Europa, Južna Europa, Središnja Europa, Sjeverna Europa, Istočna Europa i Jugoistočna Europa. Regija Zapadna Europa uključuje Francusku, Belgiju, Nizozemsku i Ujedinjenu Kraljevinu; u Južnu Europu spadaju Portugal, Španjolska, Italija i Grčka; Središnja Europa uključuje Njemačku, Austriju, Švicarsku i Sloveniju; u Istočnu Europu uključene su Poljska, Češka, Slovačka, Ukrajina, Rusija i Gruzija. Sjeverna Europa obuhvaća Estoniju, Latviju, Litvu, Finsku i Švedsku, a Jugoistočna Europa Srbiju, Makedoniju, Albaniju, Rumunjsku, Bugarsku i Tursku.

Sl.1. Predložena regionalna podjela u svrhu interpretacije rezultata istraživanja

Izvor: izradio autor

2. Definiranje akademske mobilnosti studenata

Akademska mobilnost u smislu prelaska teritorijalnih granica i međunarodno akademsko zapošljavanje nije nova pojava. U ranosrednjovjekovnoj Europi mobilnost je bila transnacionalna, neregulirana i orijentirana prema stjecanju stručnih vještina. U tom razdoblju mnogi su studenti putovali na sveučilišta u južnoj Europi kako bi se kvalificirali za jedno od dobro plaćenih zanimanja u području prava, medicine ili obrazovanja (Kim, 2009). Mobilnost studenata je koncept koji se razvijao stoljećima, međutim tek je u posljednjih tridesetak godina dobio određen organizacijski okvir koji se još uvijek razvija.

Budući da se radi o konceptu koji se još uvijek razvija, do sada je često bio obuhvaćen i opisan provedbenim organizacijskim aktima i okvirima, a manje u znanstveno-istraživačkom segmentu. Postoji nekoliko različitih shvaćanja mobilnosti koji se kreću od jezičnih tečajeva u trajanju od nekoliko tjedana, do definicija koje obuhvaćaju cjeloviti studij u drugoj državi.

Čavić i drugi (2012) definiraju pojam “akademska mobilnost” kao „boravak studenata ili nastavnika visokih učilišta na drugom visokom učilištu u svrhu studija. Pojam se primarno odnosi na međunarodnu mobilnost (boravak na visokom učilištu izvan matične zemlje), ali može se odnositi i na period studiranja na drugom visokom učilištu u matičnoj zemlji. Pojam se može odnositi na kratke programe razmjene (npr. razdoblje od jednog semestra ili jedne akademske godine koje se priznaje na matičnoj instituciji) ili na cjelovite studijske programe koji završavaju dodjelom diplome (eng. *degree programme*)“.

Mobilnost studenata odnosi se na studiranje na instituciji domaćinu nakon čega se student/studentica vraća na matičnu instituciju i dovršava upisani studijski program. Mobilnost studenata uključuje studijski boravak ili stručnu praksu u sklopu redovitoga preddiplomskog, diplomskog i poslijediplomskog studija (doktorskog ili specijalističkog) na instituciji domaćinu. Mobilnost može biti realizirana u okvirima dolazne mobilnosti gdje studenti s partnerskih sveučilišta u inozemstvu provode period razmjene na hrvatskom visokom učilištu; te u okvirima odlazne mobilnosti gdje studenti upisani na hrvatskom visokom učilištu odlaze na inozemno sveučilište. Pitanja ostvarivanja i organizacije mobilnosti riješena su raznim aktima/pravilnicima na nacionalnoj razini te na razini pojedinih sveučilišta (Čavić i dr, 2012).

Mobilnost studenata u ovom radu odnosi se na privremenu prekograničnu aktivnost provedbe dijela studijskog programa u svrhu učenja.

2.1. Bolonjski proces i Europski prostor visokog obrazovanja kao preduvjeti za razvoj studentske mobilnosti

Jedan od temeljnih preduvjeta razvoja koncepta mobilnosti u svrhu učenja bilo je usklađivanje sustava visokog obrazovanja u Europi. Kako bi ishodi i aktivnost međunarodne mobilnosti mogli ispunjavati uvjete priznavanja stečenog znanja i kompetencija na matičnoj instituciji po povratku, potrebno je stvoriti zajednički okvir osiguravanja kvalitete izvođenja programa nastave.

Međunarodna tijela, kao što su UNESCO i Vijeće Europe kroz „Konvencije o priznavanju visokoškolskih kvalifikacija u području Europe¹“ (1997.) i politike Europske unije ostvaruju politički i pravni okvir za internacionalizaciju europskih (obrazovnih) institucija. Mobilnost studenata predstavlja glavni dio njihovih međunarodnih aktivnosti, a neke su države članice pokušale olakšati tu aktivnost bilateralnim i jednostranim sporazumima. Pravo na slobodno kretanje unutar Europske unije, utemeljeno Rimskim ugovorima², potaknulo je vlasti Europske unije da smanje prepreke mobilnosti studenata, osobito priznavanjem kvalifikacija, uvođenjem Europskog sustava prijenosa i prikupljanja bodova (ECTS) za studente na razmjeni u okvirima programa Erasmus. Početak nove ere europske suradnje i studentskih razmjena započinje usvajanjem značajnih europskih programa krajem 1980.-ih godina kao što su Comett (1986.), Erasmus (1987.), Lingua (1989.), Tempus (1990.) i Sokrat (1995.). Članak 126. Ugovora iz Maastrichta izričito navodi razvoj europske dimenzije u obrazovanju, posebice kroz podučavanje jezika i promicanje mobilnosti učenika i osoblja kao dva glavna cilja obrazovne politike Europske unije (Murphy – Lejeune, 2002).

Potreba za stvaranjem zajedničkog plana reformiranja sustava visokog obrazovanja formalno je definirana krajem 1990.-ih godina potpisivanjem Sorbonske deklaracije 1998. godine između Italije, Francuske, Njemačke i Ujedinjene Kraljevine. Potpisivanje deklaracije jedan je o prvih koraka u reformi visokog obrazovanja u Europi.

Sorbonska deklaracija (1998.) definira važnost znanja u Europi te potrebu za stvaranjem okvira za podučavanje i učenje koji će povećati mobilnost i međusobnu suradnju. Potrebno je razviti ujednačen sustav obrazovanja s preddiplomskom i diplomskom razinom te instrument (sustav ECTS-a) za potvrđivanje stečenog znanja. Deklaracija jasno spominje da su studenti obje razine potaknuti provesti barem jedan semestar na sveučilištu izvan svoje matične zemlje te da sustav podrške Europske unije mora biti u potpunosti uključen. Sorbonska deklaracija poziva ostale države članice Europske unije i druge europske zemlje da se priključe ostvarivanju zadanih ciljeva i na stvaranje Europskog prostora visokog obrazovanja.

¹ Nacrt konvencije zajednički je rad Vijeća Europe i UNESCO-a. Cilj konvencije je olakšati priznavanje inozemnih kvalifikacija stečenih na drugoj ustanovi. Konvencija zahtjeva da se priznavanje treba provesti na pošten način i u razumnom roku (URL 35).

² Rimski ugovori potpisani su 1957. čime je stvorena Europska ekonomska zajednica i Euratom. Cilj Europske ekonomske zajednice bio je uspostava zajedničkog tržišta zasnovanog na četiri slobode: slobodnom kretanju robe, osoba, kapitala i usluga, a jedna od odredbi ugovora uključuje „razvijanje bliskijih veza među državama članicama“ (URL 36).

Cjelokupna reforma visokog obrazovanja u Europi danas je poznata pod nazivom „Bolonjski proces“ koji je (bio) odgovor nacionalnih vlada na izazove u mobilnosti europskih studenata i osoba s diplomom. Cijeli proces je ključan za izgradnju povjerenja koje je nužno za uspješnu mobilnost u svrhu učenja, prekograničnu akademsku suradnju i uzajamno priznavanje razdoblja studiranja i kvalifikacija stečenih u inozemstvu. Stalno povećanje kvalitete i relevantnosti učenja i poučavanja postaje glavni zadatak sveobuhvatnog procesa (URL 1).

Godinu dana nakon potpisivanja Sorbonske deklaracije, 19. lipnja 1999. godine u Bolonji, u Italiji, 29 zemalja potpisalo je zajedničku deklaraciju europskih ministara obrazovanja poznatu kao „Bolonjska deklaracija“ koja nadalje razvija koncept predložen Sorbonskom deklaracijom. Bolonjska deklaracija postavlja konkretne ciljeve koji će u razdoblju od 2000. do 2010. stvoriti podlogu za ostvarivanje Europskog prostora visokog obrazovanja i jačanje kompetitivnosti elemenata europskog visokog obrazovanja. Postavljeni ciljevi razvijaju daljnji sustav usklađivanja visokoobrazovnog sustava i stvaranje alata kao preduvjet za studentsku mobilnost. Izdvojeni ciljevi Deklaracije izravno povezani sa stvaranjem preduvjeta su sljedeći:

- *Prihvatanje sustava lako prepoznatljivih i usporedivih stupnjeva,*
- *Prihvatanje sustava temeljenog na dvama glavnim ciklusima, preddiplomskom i diplomskom,*
- *Uvođenje bodovnog sustava, kao što je ECTS, kao prikladnog sredstva u promicanju najšire studentske mobilnosti. Bodovi se mogu postizati i izvan visokoškolskog obrazovanja, uključujući i cjeloživotno učenje, pod uvjetom da ih prizna sveučilište koje prihvaća studenta,*
- *Promicanje mobilnosti prevladavanjem zapreka slobodnom kretanju, uz poseban obzir prema: studentima kojima valja omogućiti pristup studiju i odgovarajućim službama; nastavnicima, istraživačima i administrativnom osoblju kojima valja priznati i valorizirati vrijeme koje su proveli u Europi istražujući, poučavajući ili učeći, bez prejudiciranja njihovih statutarnih prava (URL 2).*

Bolonjska deklaracija stoga postavlja temelje za stvaranje zajedničkog okvira kao ključan preduvjet mobilnosti uključujući preporuke za stvaranje ujednačenih sustava

visokog obrazovanja, stvaranje povjerenja i razvoja kvalitete, afirmaciju predloženih alata za priznavanje (ECTS) te uklanjanje svih ostalih zapreka.

2.1.1. Europski prostor visokog obrazovanja

Stvaranje Europskog prostora visokog obrazovanja (EHEA) jedan je od temeljnih ciljeva Bolonjskog procesa i glavni preduvjet za osnaživanje i razvoj studentske mobilnosti na prostoru Europe. Koncept se spominje od Sorbonske deklaracije, gdje se navodi kao važan način za promociju mobilnosti građana, dok ga Bolonjska deklaracija stavlja u središte kao krajnji ishod postavljenih ciljeva te time postavlja temelj za razvoj i formalno stvaranje Europskog prostora visokog obrazovanja. Koncept je postao realnost potpisivanjem Budimpeštansko-bečke deklaracije 12. ožujka 2010. godine. Članove EHEA-e čine 48 država, među kojima je i Hrvatska, a uz njih i Europska komisija. Bolonjski proces koji je rezultirao EHEA-om predstavlja primjer regionalne i prekogranične suradnje u području visokog obrazovanja i angažman svih potpisnica Bolonjske deklaracije za sustav reformi.

Europski prostor visokog obrazovanja doveo je do dalekosežnih promjena koje olakšavaju studiranje i osposobljavanje u inozemstvu. Uvođenjem strukture prvostupnik – magistar – doktor i napretkom u području osiguravanja kvalitete olakšana je mobilnost studenata i nastavnog osoblja te su ojačane ustanove i sustavi visokog obrazovanja (URL 3).

2.1.2. Stvaranje instrumenata za priznavanje mobilnosti kao preduvjet

Europski sustav prijenosa i prikupljanja bodova (ECTS) je ključan alat Bolonjskog procesa kojeg Agencija za znanost i visoko obrazovanje definira kao „sustav za prikupljanje i prenošenje bodova koji se temelji na transparentnim ishodima i postupcima učenja. Cilj mu je olakšati planiranje, izvođenje, vrednovanje, priznavanje i potvrđivanje kvalifikacija i razdoblja studija te studentsku mobilnost“ (URL 4).

ECTS bodovi predstavljaju rezultat projekta Europske zajednice započet u okviru programa mobilnosti ERASMUS (1988. - 1995.). Sustav je u širem smislu razvijen u razdoblju od 1995. do 1999. godine u sklopu sastavnice visokog obrazovanja programa SOCRATES i programa ERASMUS te se spominje u razvojnim fazama Bolonjskog procesa (URL 5). Prilikom priznavanja kvalifikacija stečenih na drugom (inozemnom) viskom učilištu važno je bolje razumijevanje ishoda i opterećenja povezanog sa studijskim programima zbog razlike među nacionalnim sustavima visokog obrazovanja. ECTS ovdje ima iznimno važnu

ulogu kao univerzalan jezik, tj. alat koji pridonosi razumijevanju jer predstavlja rezultate učenja na temelju definiranih ishoda učenja (URL 5).

Alat razvijen na taj način, koji je međusobno prihvaćen omogućava studentima priznavanje bodova stečenih na inozemnom visokom učilištu po završetku mobilnosti i pridonosi lakšem razumijevanju stečenih kompetencija.

Daljnji instrumenti koji se razvijaju u sklopu programa Europske unije, a s ciljem olakšavanja razmjene informacija uključuju stvaranje online instrumenata poput europske studentske iskaznice, saveza europskih sveučilišta, ali i instrumenata za osiguranje kvalitete kao što su dopunska isprava o studiju i Europski registar za osiguranje kvalitete u sklopu EHEA-e.

Povećanje broja odlaznih, tj. dolaznih studenata u sklopu međunarodne mobilnosti studenata temeljeno je na stvaranju zajedničkog okvira u sustavu visokog obrazovanja postignutog Bolonjskim procesom i ECTS-ovima, koji olakšavaju transparentnost kurikuluma i ishoda učenja, a sukladno time i priznavanje akademske mobilnosti studenata.

Prekogračna studentska mobilnost postaje glavni cilj Bolonjskog procesa i svake sljedeće deklaracije. S vremenom jača sinergija između Bolonjskog procesa i Europske unije, pa tako Vijeće Europske unije 2011. predstavlja cilj prema kojem bi do 2020. godine 20 % diplomiranih studenata trebalo imati iskustvo studija ili stažiranja u inozemstvu od minimalno 3 mjeseca (Hauschildt i dr., 2018).

2.2. Programi studentske mobilnosti

Studentska razmjena može se organizirati i provesti na nekoliko načina, tj. u nekoliko definiranih okvira. Jedan od temeljnih uvjeta je da studentska mobilnost bude definirana aktima visokoobrazovnih institucija koje reguliraju vlastita rješenja ili se uključuju u nacionalne i međunarodne inicijative i regulacije. Sudjelovanje visokih učilišta u programima mobilnosti podrazumijeva i prethodnu pripremu kako bi se osigurali potrebni preduvjeti, poput osnivanja ureda za međunarodnu suradnju, edukacije osoba zaduženih za informiranje i priznavanje mobilnosti kao što su Erasmus ili CEEPUS i ECTS koordinator, donošenje pravilnika o mobilnosti i slično. Iako postoji mogućnost organizacije mobilnosti u vlastitom aranžmanu studenta, hrvatska visoka učilišta najčešće se uključuju u nekoliko

značajnih programa koji organiziraju mobilnost u svrhu učenja. Programi s najviše sudionika su Srednjoeuropski program razmjene za sveučilišne studije, Erasmus+ i međusveučilišne i međudržavne bilateralne suradnje u području studentske mobilnosti.

Svaki od navedenih programa definira prava i obveze studenata i visokih učilište, pogodnosti kao što su financijska potpora te vremenski okvir provođenja razmjene u inozemstvu.

2.2.1. Erasmus+ i programi koji su mu prethodili

Erasmus+ najveći je program Europske unije u području studentske mobilnost i obuhvaća sve europske i međunarodne programe te inicijative Europske unije u području obrazovanja (opće obrazovanje, visoko obrazovanje, obrazovanje odraslih), osposobljavanja (strukovno obrazovanje i osposobljavanje), mladih i sporta (URL 6).

Trenutna varijanta Erasmus programa temelji se na prvom prijedlogu Europske komisije iz 1986. godine kada je predstavljen ERASMUS³ program i koji je izglasan u lipnju 1987. godine. Već akademske godine 1987./1988. u studentskoj razmjeni u sklopu ERASMUS programa sudjelovalo je 3.244 studenta iz 11 država članica. Razvoju prijedloga Europske komisije za pokretanje ERASMUS-a prethodio je niz pilot studentskih razmjena u razdoblju od 1981. do 1986. godine. ERASMUS je kao neovisan program studentske razmjene u vlastitim organizacijskim okvirima postojao do 1995. kada je s drugim programima u području obrazovanja i osposobljavanja inkorporiran u program Sokrat (URL 7).

Erasmus program djeluje u okviru krovnog programa Sokrat do 2000. godine i to u području mobilnosti visokog obrazovanja, a programu se priključila 31 država. Od siječnja 2000. do prosinca 2006. godine djeluje u okvirima programa Sokrat II. s gotovo istim ciljem, odnosno Erasmus programom se željela poboljšati kvaliteta i ojačati europska dimenzija visokog obrazovanja promicanjem transnacionalne suradnje između sveučilišta, povećanjem europske mobilnosti i poboljšanjem transparentnosti i potpunim akademskim priznavanjem studija i kvalifikacija širom Unije (URL 8).

Do većih promjena dolazi 2007. godine kada Erasmus postaje dijelom sedmogodišnjeg programa pod nazivom „Program za cjeloživotno učenje“, tada najvećeg program Europske

³ 1987.-1995. program ERASMUS; 1996.-1999. aktivnost Erasmus kao dio programa Sokrat; 2000.-2006. (pot)program Erasmus kao dio programa Sokrat II; 2007.-2013. (pot)program Erasmus kao dio Programa za cjeloživotno učenje; 2014.-2020. Erasmus+ kao cjeloviti program

unije u području obrazovanja koji obuhvaća sve sektore obrazovanja i potiče mobilnost. Program je osmišljen s ciljem podupiranja razvoja Europskog prostora visokog obrazovanja. U tom se razdoblju nadalje razvija koncept mobilnosti koji uključuje mobilnost studenata, nastavnog te administrativnog osoblja, posebice u pogledu financiranja kontakt seminara, a program uključuje i stručnu praksu. Potprogram uključuje i ljetne ili zimske škole i intenzivne jezične tečajeve. Hrvatska se u razdoblju *Programa za cjeloživotno učenje* priključila akademskoj mobilnosti, tj. postaje državom članicom programa. Iz tog je razloga 2007. godine osnovana Agencija za mobilnost i programe Europske unije (AMPEU), kao nacionalna agencija tj. neovisna pravna osoba akreditirana pri Europskoj komisiji, koja vrši funkciju provedbe „Programa za cjeloživotno učenje“ u Hrvatskoj (Institut za razvoj obrazovanja, 2008.).

Program za cjeloživotno učenje završava krajem 2013. godine te ga zamjenjuje Erasmus+ koji traje do kraja 2020. godine. On je zamijenio 7 programa iz prijašnje generacije. Temeljne značajke i ciljevi prijašnjeg potprograma Erasmus ostaju zadržane, uz određene promjene u organizacijskoj strukturi cijelog programa. Erasmus+ donosi širu mogućnost sudjelovanja - uključujući volontiranje i razmjene mladih, dok područje visokoškolskog obrazovanja ostaje temeljeno na mobilnosti studenata (studijski boravak i stručna praksa) te nastavnog i administrativnog osoblja. Program se razlikuje od prethodnih generacija po povećanju ulaganja u financijsku konstrukciju koja je povećana za 40 % (URL 6).

Program Erasmus+ i sve prethodne varijante razvile su koncept akademske mobilnosti u Europi, a broj država sudionica tzv. programskih država je također povećan na 34. Trenutna varijanta programa omogućava i studentima iz ostalih, tzv. partnerskih država sudjelovanje na studentskoj razmjeni u Europi, pa oni imaju mogućnost mobilnosti između programskih i partnerskih država⁴ temeljem međuinstitucionalnih sporazuma koji studentima omogućuju mobilnost u svrhu studija, a isključuju obavljanje stručne prakse i istraživanja (URL 9).

Korisnici programa studentske mobilnosti u okviru Erasmus+ programa u svrhu studijskog boravka i stručne prakse imaju pravo na financijsku potporu, tj. stipendiju, koja je dodatak za troškove studiranja koje bi student imao i na matičnom sveučilištu, te stoga pokriva samo

⁴ U programu Erasmus+ mogu sudjelovati „države sudionice u programu“ – države članice Europske unije i Sjeverna Makedonija, Turska, Srbija, Island, Norveška i Lihtenštajn, dok ostale države, tzv. partnerske države mogu sudjelovati u nekim aktivnostima Programa, u skladu s posebnim kriterijima ili uvjetima (Erasmus+: Vodič kroz program, 2019).

dio troškova života. Mjesečna financijska potpora iz Erasmus+ za programske države raspodijeljena je u tri kategorije, ovisno o državi u koju student odlazi. Financijska sredstva osigurava Agencija za mobilnost i programe Europske unije, odnosno Europska komisija. Također studenti mogu otići na mobilnost i o vlastitom trošku, odnosno bez financijske potpore (tzv. *zero-grant* studenti) te imaju ista prava i obveze kao studenti koji primaju potporu. Program je orijentiran i prema društvenoj uključenosti studenata slabijeg socioekonomskog statusa. Odabrani studenti za studijski boravak imaju pravo na dodatnu financijsku potporu u iznosu od 200 € mjesečno, dok studenti s posebnim potrebama ostvaruju pravo na povećan iznos financijske potpore zbog mogućih povećanih troškova kod realizacije mobilnosti (URL 10).

Studenti koji odlaze na Erasmus+ mobilnost izuzeti su od plaćanja naknada za školarinu, registraciju, ispite i pristup laboratorijima i knjižnicama na ustanovi primatelju (URL 11).

2.2.2. Srednjoeuropski program razmjene za sveučilišne studije

„Srednjoeuropski program razmjene za sveučilišne studije“ (CEEPUS) regionalni je program akademske mobilnosti koji je počeo s provedbom 1994. godine. Hrvatska je potpisala Ugovor CEEPUS 1995. godine, a uz Hrvatsku u programu tradicionalno sudjeluju i Austrija, Bugarska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Češka, Mađarska, Makedonija, Poljska, Rumunjska, Slovačka, Slovenija i Srbija. U akademskoj godini 2009./2010. programu je pristupilo i Sveučilište u Prištini na Kosovu, a u akademskoj godini 2011./2012. Moldavija (URL 12).

U sklopu programa CEEPUS omogućuju se tri oblika mobilnosti:

1. Mobilnost unutar CEEPUS mreža. U ovoj vrsti sudjeluju najmanje tri visoka učilišta (i njihovi partneri) iz najmanje dvije države članice CEEPUS-a koja zajedno čine mrežu, a mreže su osmišljene i stvorene u odnosu na područje znanosti koje pokrivaju (URL 12). Npr. mreža GEOREGNET koju čini 19 institucija iz 12 zemalja koje izvode studijske programe iz geografije.

2. Mobilnost unutar CEEPUS-a moguće je ostvariti i izvan mreže u okviru CEEPUS *freemover* stipendija, u slučaju da nisu iskorištene sve stipendije u okviru CEEPUS mreža, bez obzira na kojem sveučilištu, odnosno sastavnici sveučilišta korisnici studiraju ili rade. U

okviru *freemover* stipendije moguće je boraviti na bilo kojem sveučilištu u državama uključenim u CEEPUS program, isključivo tijekom ljetnog semestra (URL 13).

3. Treći oblik mobilnosti unutar CEEPUS-a odnosi se na kratke grupne mobilnosti u trajanju od najmanje 3 dana, pod uvjetom da se polaznicima omogućuje stjecanje ECTS bodova. Takva vrsta mobilnosti najčešće se ostvaruje u obliku ljetnih škola (URL 14).

Iznose stipendija i ostale pogodnosti (besplatan smještaj, subvencionirana prehrana, zdravstveno osiguranje i slično) za različite kategorije korisnika države sudionice određuju svake godine tako što određuju kvotu raspoloživih stipendija za dolazne mobilnosti. Stipendije ovise o standardu života u pojedinoj državi i moraju biti dostatne za potrebe mobilnosti. Studenti su također izuzeti plaćanja školarine (URL 12).

CEEPUS program naglasak stavlja na kvalitetu studentske mobilnosti i sustave olakšavanja provedbe mobilnosti. Tako je na primjer uvjet za sudjelovanje visokih učilišta u mreži uzajamno priznavanje studija provedenog u stranoj ustanovi (temeljem ECTS bodova) te se ulažu naponi u razvijanju zajedničkih programa i sustava kako bi se olakšalo međusobno priznavanje studija, što se odnosi na usklađivanje kurikuluma te razvijanje združenog studijskog programa. Uvjet je održavanje seminara i drugih oblika nastavničkog rada na engleskom, francuskom ili njemačkom jeziku, a korisnici programa su oslobođeni obveze plaćanja školarine (URL 15).

Strani dolazni studenti, na preddiplomskoj i diplomskoj razini, u sklopu CEEPUS mobilnosti u Hrvatskoj ostvaruju pravo na mjesečni iznos od 1.300 HRK, besplatan smještaj te identifikacijsku karticu studenta s kojom ostvaruju subvencionirane obroke (URL 16).

2.2.3. Bilateralne suradnje Republike Hrvatske u području visokog obrazovanja

Provedba bilateralne suradnje u programa mobilnosti u visokoobrazovnom sustavu temelji se na bilateralnim ugovorima, programima i drugim međunarodnim aktima Hrvatske, a stipendije ulaze u sastavni dio bilateralnog dogovora između država. Tako je moguće provesti jedan ili dva semestra u inozemstvu ili pak završiti cjelokupan preddiplomski, diplomski ili doktorski studij u inozemstvu. Stipendije u okviru bilateralnih programa studentske mobilnosti često pokrivaju životne troškove, a iznosi se razlikuju od države do

države, ovisno o sklopljenim ugovorima. Hrvatskim studentima koji sudjeluju u programu razmjene pokrivaju se i putni troškovi. Za svaku državu raspisuje se zaseban natječaj sa zasebnim pravilima i u različito vrijeme, većinom početkom kalendarske godine za sljedeću kalendarsku godinu (URL 17). U sklopu bilateralnih programa akademske mobilnosti hrvatski studenti imaju mogućnost prijave na natječaje objavljenje na mrežnim stranicama Ministarstva znanosti i obrazovanja, a natječaje periodički raspisuju sljedeće zemlje: Austrija, Australija, Bugarska, Crna Gora, Francuska, Grčka, Italija, Japan, Kanada, Kina, Mađarska, Makedonija, Njemačka, Poljska, Portugal, Ruska Federacija, Rumunjska, SAD, Slovačka, Španjolska, Švicarska, Turska, Ukrajina i Ujedinjeno Kraljevstvo (URL 18).

Vrste mobilnosti za koje korisnici (studenti, nastavno osoblje i istraživači) ostvaruju pravo stipendiranja za djelomičnu i cjelokupnu razinu studija (preddiplomski, diplomski i doktorski), postdoktorski studij, istraživanje, studijski (istraživački) boravak te ljetne jezične tečajeve (URL 18).

2.2.4. Bilateralni programi mobilnosti Sveučilišta u Zagrebu i partnerskih inozemnih visokih učilišta

Mogućnost studentske razmjene, na razini sveučilišta, temelji se na međusveučilišnom sporazumu između Sveučilišta u Zagrebu i stranih visokih učilišta u cilju provedbe međunarodnih aktivnosti obiju potpisnica ugovora. Ovdje razmjena studenata predstavlja jednu od predviđenih aktivnosti. Navedeni tip bilateralne suradnje odnosi se na razinu cijelog sveučilišta, odnosno svih sastavnica Sveučilišta u Zagrebu. Natječaji se objavljuju periodično (URL 19).

Minimalno trajanje mobilnosti je 3 mjeseca, a maksimalan period iznosi 12 mjeseci, a trajanje razmjene određuje se bilateralnim ugovorom. Tijekom cijelog perioda razmjene studenti ostaju upisani na matičnoj sastavnici Sveučilišta te su oslobođeni plaćanja školarine na inozemnom visokom učilištu. Financijska potpora definirana je zasebno sa svakim stranim sveučilištem, a potpora se odobrava iz sredstava matičnog ili inozemnog sveučilišta. Korisnicima programa koji na mobilnost odlaze izvan Europe pokrivaju se putni troškovi u iznosu od maksimalno 5.000 kuna (URL 19).

Za akademsku godinu 2019./2020. raspisani su natječaji za studentsku mobilnost u Japan, Rusku Federaciju, SAD, Singapur, Čile, Južnu Koreju, Tajvan i Brazil (URL 20).

Sveučilište u Zagrebu povremeno objavljuje kraće programe razmjene studenata poput „TANDEM“ PROGRAMA koji je kratkoročni program razmjene između Sveučilišta u Zagrebu i Sveučilišta u Regensburgu u trajanju od 7 dana (URL 21).

Organizacijski okvir najvećih programa studentske mobilnosti u Hrvatskoj vezan je za regionalne inicijative (poput CEEPUS-a), ali i šire europske (Erasmus+) i u određenoj mjeri globalne (bilateralne suradnje). Temeljne značajke svih programa ustanovljenje pravilnicima i drugim dokumentima (npr. o priznavanju kvalifikacija) te gotovo svi programski okviri definiraju minimalno i maksimalno trajanje mobilnosti, financijsku pomoć, tj. stipendiju te dodatne pogodnosti na koje student ima pravo (npr. zdravstveno osiguranje, osiguran smještaj, subvencije za prehranu, pokriveni putni troškovi i slično). Korisnici moraju sami zaključiti koji im programski okvir najviše odgovara i uskladiti ga sa svojim potrebama i mogućnostima ovisno o sastavnici visokog učilišta.

2.3. Internacionalizacija visokoobrazovnih institucija i „internacionalizacija kod kuće“

Kako bi se studentska mobilnost razvila i dobila strateški pristup u razvoju obrazovanja i stvaranju vrijednosti međunarodne razmjene znanja i suradnje potrebno je na lokalnoj, nacionalnoj i internacionalnoj razini razviti definirani okvir s jasnim strateškim ciljevima. Visokoobrazovne institucije ovdje imaju ključnu ulogu kao dionici koji organiziraju i provode studentsku mobilnosti (ali i mobilnost nastavnog i administrativnog osoblja).

De Wit (2015) prema Slabinec i Revančić (2016, 149.) internacionalizaciju (visokog obrazovanja) tumači kao „namjerni proces integriranja međunarodne, međukulturalne ili globalne dimenzije u svrhu, funkcije i isporuku visokog obrazovanja, da bi se povećala kvaliteta obrazovanja i istraživanja za sve studente i osoblje i dao smislen doprinos društvu“. Nadalje, Crisan-Mitra i Borza (2015) objašnjavaju da internacionalizacija visokog obrazovanja na nacionalnoj i institucionalnoj razini u svakoj državi podrazumijeva proces integracije internacionalne, interkulturalne ili globalne dimenzije među temeljne funkcije obrazovnih sustava. Navedene dimenzije izravno utječu na proces istraživanja i podučavanja. Internacionalizacija uključuje i suradnju s inozemnim sveučilištima, transparentnost i priznavanje kvalifikacija u obrazovnom procesu studenta.

Knight (2004.) prema Slabinec i Revančić (2016) navodi da se internacionalizacija na institucionalnoj razini može provesti putem aktivnosti, ishoda, motiva, procesa te tzv. internacionalizacije kod kuće i internacionalizacije u inozemstvu. Pojam internacionalizacija kod kuće podrazumijeva aktivnosti koje se odvijaju na visokom učilištu usmjerene na razvoj međunarodnog razumijevanja i međukulturalnih vještina potrebnih za aktivno uključivanje svih studenata obrazovnog procesa u globalizirani svijet (internationalizacija kurikuluma, programa, ishoda učenja, istraživanja i sl.), dok internacionalizacija u inozemstvu podrazumijeva sve oblike obrazovanja koji se odvijaju u inozemstvu (mobilnost studenata, nastavnog i administrativnog osoblja, projekata, studijskih programa, visokih učilišta i sl.).

U Hrvatskoj u pogledu internacionalizacije visokog obrazovanja osim donošenja dokumenata i inicijativa visokih učilišta o kojima će biti više u sljedećim poglavljima, nema značajnijeg napredovanja. U natječaju Ministarstva znanosti i obrazovanja „*Internationalizacija visoko obrazovanja*“ iz 2018. godine u sklopu operativnog program „Učinkoviti ljudski potencijali 2014 – 2020“ navodi se da je „s obzirom na mali broj studija na stranim jezicima te združenih studija koje izvode hrvatska i inozemna visoka učilišta ova operacija ključan preduvjet za daljnju internacionalizaciju sustava visokoga obrazovanja u Hrvatskoj kao i za unapređenje kvalitete visokoga obrazovanja kroz internacionalizaciju“. Nadalje u obrazloženju se navodi da su „europska visoka učilišta prihvatila proces internacionalizacije, što je dovelo do ukupnog povećanja kvalitete obrazovanja i ubrzanog razvoja znanstvenih istraživanja, pa je stoga internacionalizacija hrvatskih visokih učilišta strateški cilj njihova razvoja“. Specifični cilj natječaja su definirani kao „povećanje broja združenih studija na stranim jezicima jačanjem kompetencija studenata i osoblja visokih učilišta“ i „povećanje broja obrazovnih i/ili studijskih programa i kolegija na stranim jezicima jačanjem kompetencija studenata i osoblja visokih učilišta“ (URL 22).

Zaključno, uvođenjem cjelovitih studijskih programa, odnosno određenih modula ili kolegija na stranom jeziku olakšava se provođenje studentske mobilnosti na visokom učilištu te tako postaje jedan i važnih preduvjeta za povećanje dolazne mobilnosti. Aktivnim uključivanjem stranih studenata u nastavu razvija se proces internacionalizacije kod kuće, gdje ostali studenti koji nisu skloni odlasku na mobilnost imaju prilike ostvariti interakciju sa stranim studentima odnosno razmijeniti znanja i iskustva na nastavi, ali i u obliku informalnog učenja.

2.4. Hrvatska u okvirima studentske mobilnosti

Bolonjski proces promatran kao reforma ujednačavanja sustava visokoškolskog obrazovanja u Europi koji potiče jačanje studentske mobilnosti i otklanjana prepreka za njezino ostvarivanje i aktivnu primjenu. Proces je formalno pokrenut potpisivanjem Bolonjske deklaracije koju je Hrvatska potpisala 2001. godine i tako se obvezala svoj sustav visokoškolskog obrazovanja prilagoditi načelima i ciljevima Deklaracije do 2010. godine, odnosno da će sudjelovati u stvaranju Europskog prostora visokog obrazovanja. Mobilnost na razini tercijarnog obrazovanja kao jedan od prioriteta Deklaracije postaje strateški prioritet u razvoju sustava visokog obrazovanja i u Hrvatskoj.

U dokumentu "Plan razvoja sustava odgoja i obrazovanja 2005.- 2010". kao jedan od ciljeva razvoja odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj navodi se promicanje pokretljivosti i prevladavanje zapreka slobodnom kretanju studenata i nastavnika. U lipnju 2009. godine, a u svrhu ostvarenja strateškoga cilja povećanja međunarodne dolazne i odlazne mobilnosti, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa osnovalo je „Radnu skupinu za otklanjanje prepreka i jačanje međunarodne mobilnosti u obrazovanju“. Ishod rada navedene radne skupine je dokument "Akcijski plan za otklanjanje prepreka i jačanje međunarodne mobilnosti u obrazovanju za razdoblje od 2010. do 2012. godine". koji definira potrebu poboljšanja zakonske regulative, povećanja financijskog segmenta mobilnosti, povećanje priznavanja perioda međunarodne mobilnosti, izradu nacionalne baze podataka međunarodne studentske mobilnosti i slično (Čavić i dr., 2012).

U sklopu programa razvoja mobilnosti u listopadu 2007. osnovana je Agencija za mobilnost i programe Europske Unije (AMPEU) kao središnje tijelo koje provodi i promovira programe Europske unije i druge međunarodne programe u području znanosti, obrazovanja, osposobljavanja i mladih. Uz informiranje i promoviranje svojih programa, mreža i inicijativa, Agencija također objavljuje javne natječaje za dodjelu financijske potpore za sudjelovanje u programima mobilnosti, savjetuje potencijalne korisnike, pruža potporu prilikom prijave na aktivnosti, provodi odabir pristiglih prijava te ugovara i dodjeljuje novčana sredstva za realizaciju odabranih projekata (URL 23).

Osim na državnoj razini, prilagodbe i postupno uključivanje u program studentske mobilnosti, odvija se i na razini visokih učilišta.

Sveučilište u Zagrebu vrlo je rano studentsku mobilnost i internacionalizaciju prepoznalo kao aktivnosti od strateškog značaja. Čavić i dr. (2012.) navodi da je Senat Sveučilišta u Zagrebu u svibnju 2005. prihvatio Strateški plan internacionalizacije studija Sveučilišta u Zagrebu za razdoblje 2005.- 2010., a u svibnju 2007. godine dokument pod nazivom Deklaracija o poticanju uključivanja u međunarodne programe razmjene. U lipnju iste godine donosi se Plan aktivnosti i mjera za poticanje međunarodne razmjene u kojem su definirani zadaci i njihovi nositelji, a rezultat je donošenje Pravilnika o međunarodnim dvojnim doktoratima iz 2009. godine i Pravilnika o međunarodnoj mobilnosti 2010. godine kojima se reguliraju termini te prava i obveze svih uključenih strana u organizaciju akademske mobilnosti.

U sličnom vremenskom okviru i druga sveučilišta akademske mobilnost uvrstavaju u svoje strateške dokumente. Tako Sveučilište u Rijeci u svojoj „Strategiji Sveučilišta u Rijeci 2007.-2013.“ kao jedan od strateških ciljeva postavlja aktivnu uključenost Sveučilišta u Europski prostor visokog obrazovanja koje potiče unutarnji i vanjsku mobilnost znanstvenika i studenata te postavlja cilj da 3 % nastavnika i studenata sudjeluje u europskim programima mobilnosti. Sveučilište u Zadru u svojim razvojnim odrednicama za razdoblje 2006.-2010. kao jedan od prioriteta postavlja otvorenost Sveučilišta za sve oblike međunarodne suradnje te da će se poticati razmjena studenata i nastavnika. Sveučilište u Dubrovniku u dokumentu „Strategija istraživanja na Sveučilištu u Dubrovniku 2009.- 2015.“ ističe promicanje mobilnosti i uključivanje Sveučilišta u ostvarivanje cilja EU-a od 3 milijuna mobilnih studenata u sklopu programa Erasmus. Sveučilište u Splitu u dokumentu “Znanstvena strategija Sveučilišta u Splitu 2009.- 2014.” u sklopu svoje vizije navodi kako će Sveučilište poticati i promicati mobilnost studenata i nastavnika (Čavić i dr., 2012).

Visoka učilišta nastavljaju razvijati međunarodnu mobilnost nakon prvih dokumenata donesenih 2000.-ih godina koji reguliraju i strateški razmatraju mobilnost.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u dokumentu „Strategija Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku 2011. – 2020.“ navodi kako je „Cilj Sveučilišta uključiti se u europski visokoobrazovni prostor (EHEA), razvijati Bolonjski proces, mobilnost i osigurati kvalitetu.“ Također se navodi da je strateški cilj „poticanje mobilnosti studenata, nastavnika i nenastavnoga osoblja u sklopu programa Europske komisije prioritetna su područja razvitka međunarodne suradnje na osječkom Sveučilištu i važan dio strategije razvitka Sveučilišta.“

Senat Sveučilišta u Dubrovniku 2019. godine donosi cjelovitu „Strategiju međunarodne i međuinstitucijske suradnje Sveučilišta u Dubrovniku 2019.-2025.“.

Sveučilište u Splitu u svojoj „Strategiji Sveučilišta u Splitu 2015.-2020.“ u dva strateška cilja navodi „integraciju u Europski prostor visokog obrazovanja, internacionalizaciju studijskih programa te formiranje združenih studija“, ali i „povećanje dolazne i odlazne međunarodne, nacionalne, međusveučilišne i unutar sveučilišne mobilnosti studenata i nastavnika.“

Sveučilište u Rijeci u „Strategiji razvoja Sveučilišta u Rijeci 2014.-2020.“ kao jedan od ciljeva navodi „povećati broj studenata u sustavu dolazne i odlazne mobilnosti (2 tjedna do 1 semestra – Erasmus, CEEPUS)“ prema kojem bi broj studenata u programima mobilnosti bio 5% od ukupnog broja studenata.

Sveučilište u Zadru u „Strategiji razvoja Sveučilišta u Zadru od 2017. do 2022. godine“ kao jedan od četiri strateška cilja navodi internacionalizaciju Sveučilišta s prioritetom „podizanje razine svijesti o potrebi internacionalizacije kod djelatnika i studenata“.

Sveučilište Sjever u „Strategiji razvitka Sveučilišta Sjever za razdoblje od 2015.-2020.“ U području mobilnosti i međunarodne suradnje navodi četiri strateška cilja: „jačanje aktivnosti Ureda za međunarodnu suradnju i Ureda za EU fondove i projekte s gospodarstvom“, „Sveučilište će aktivno poticati daljnji razvoj mobilnosti nastavnika (i suradnika), studenata i nenastavnog osoblja“, „uspostava nastavne i znanstveno-istraživačke te umjetničke djelatnosti kroz bilateralne projekte međunarodne suradnje“ i „poticanje razvoja regije kroz projekte prekogranične suradnje“.

Kako bi visoka učilišta koja se nalaze u državi sudionici programa mogla participirati u programu Erasmus+ ključan preduvjet je ostvarivanje potrebnih uvjeta za dobivanje Povelje Erasmus za visoko obrazovanje (*ECHE*). Poveljom se ustanovama visokog obrazovanja pruža opći kvalitativni okvir djelatnosti za europsku i međunarodnu suradnju u sklopu programa Erasmus+ (URL 24).

Četrdeset i pet ustanova visokog obrazovanja nositelji su Povelje. Najveći broj nositeljica nalazi se u gradu Zagrebu (17 visokih učilišta), potom slijedi Split s 4, Rijeka s 3 te Dubrovnik i Pula s po dvije ustanove. Sveukupno 45 visokih učilišta iz 22 hrvatska grada imaju mogućnost, tj. pravo na odlaznu i dolaznu mobilnost u sklopu Erasmus+ programa

(tab. 1). Prostorno su visoka učilišta (nositelji Povelje) prisutna u svim županijama od kojih se najviše nalazi u Gradu Zagrebu, što je proporcionalnu gravitacijskom utjecaju i potencijalnom tržištu, tj. broju potencijalnih studenata. Prema podacima Agencije za znanost i visoko obrazovanje (URL 25) u Hrvatskoj djeluje 48 visokih učilišta (samo tri visoka učilišta u Hrvatskoj nisu nositelji Povelje Erasmus za visoko obrazovanje), što čini udio od 94 % visokoobrazovnih ustanova s Poveljom.

Tab. 1. Ustanove visokog obrazovanja nositeljice Povelje Erasmus za visoko obrazovanje u Republici Hrvatskoj

Grad	Ustanova visokog obrazovanja	Ukupno ustanova
Bjelovar	Veleučilište u Bjelovaru	1
Čakovec	Međimursko veleučilište u Čakovcu	1
Dubrovnik	Sveučilište u Dubrovniku	2
	RIT Croatia	
Gospić	Veleučilište Nikola Tesla u Gospiću	1
Karlovac	Veleučilište u Karlovcu	1
Knin	Veleučilište Marko Marulić	1
Krapina	Veleučilište Hrvatsko Zagorje Krapina	1
Križevci	Visoko gospodarsko učilište u Križevcima	1
Osijek	Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku	1
Požega	Veleučilište u Požegi	1
Pula	Sveučilište Jurja Dobrile u Puli	2
	Istarsko veleučilište	
Rijeka	Sveučilište u Rijeci	3
	Veleučilište u Rijeci	
	Visoka poslovna škola "PAR"	
Slavonski Brod	Veleučilište u Slavonskom Brodu	1
Split	Sveučilište u Splitu	4
	Visoka škola za menadžment i dizajn Aspira	
	Visoka škola za inspekcijski i kadrovski menadžment	
	TV Akademija - Visoka škola multimedijjskih i komunikacijskih tehnologija	
Šibenik	Veleučilište u Šibeniku	1
Varaždin	Sveučilište Sjever	1
Velika Gorica	Veleučilište Velika Gorica	1
Virovitica	Visoka škola za menadžment u turizmu i informatici u Virovitici	1
Vukovar	Veleučilište "Lavoslav Ružička" u Vukovaru	1
Zadar	Sveučilište u Zadru	1
Zagreb	Sveučilište u Zagrebu	
	RRiF Visoka škola za financijski menadžment	
	Zdravstveno veleučilište	
	Tehničko veleučilište u Zagrebu	

	Zagrebačka škola ekonomije i managementa	
	Visoka škola za ekonomiju poduzetništvo i upravljanje Nikola Šubić Zrinski	
	Veleučilište VERN	
	Visoko učilište Algebra	
	Effectus studij financije i pravo - visoko učilište	
	Visoka škola za informacijske tehnologije	
	Visoka škola međunarodnih odnosa i diplomacije Dag Hammarskjöld	
	Poslovno veleučilište Zagreb	
	Edward Bernays Visoka škola za komunikacijski menadžment	
	Visoka policijska škola u Zagrebu	
	Libertas međunarodno sveučilište	
	Hrvatsko katoličko sveučilište	17
	Visoka škola za sigurnost s pravom javnosti	
Zaprešić	Veleučilište s pravom javnosti Baltazar Zaprešić	1
	UKUPNO	45

Izvor: URL 26

Hrvatska je potpisivanjem ugovora između AMPEU i Europske komisije 30. siječnja 2009. godine ušla u pripremno razdoblje te je hrvatskim visokim učilištima po prvi puta otvorena mogućnost sudjelovanja u programu Erasmus, počevši od akademske godine 2009./2010. Pripremno razdoblje trajalo je i sljedeće akademske godine 2010./2011., a te iste 2011. godine Hrvatska je postala punopravnom članicom Programa (URL 27).

Jedan od problema istraživanja i stvaranja usporednih podataka između država u ukupnom broju mobilnih studenata leži u činjenici da većina baza podataka ne uključuje isključivo mobilnost u užem smislu, tj. na razdoblje provedeno na studiju u inozemstvu (eng. *credit mobility*) odnosno prikupljanje i obrada podataka se metodološki ne poklapaju u području statistike o mobilnosti između statističkih ureda i država. Podaci o stranim studentima često se temelje na nacionalnost ili državi podrijetla kao karakteristiku za mobilnost što u pogledu Hrvatske stvara metodološku grešku, tj. predstavlja neusporedivost podataka jer prema podacima UNESCO-a najviše mobilnih studenata u visokom obrazovanju u Hrvatskoj je onih iz Bosne i Hercegovine.

Prema dostupnim podacima (odnose se na razdoblje provedeno na studiju u inozemstvu u cilju stjecanja ECTS bodova) o studentskoj mobilnosti u Hrvatskoj od 2009. godine (tab. 2), vidljiv je kontinuirani akumulativni porast broja odlaznih i dolaznih studenata na visokim učilištima u tri programska okvira – Erasmus (u sklopu Programa za cjeloživotno učenje i

Erasmus+), bilateralna suradnja te CEEPUS. Zamjetna promjena je u broju dolaznih u odnosu na odlazne studente u programu Erasmus+ gdje broj dolaznih studenata premašuje odlazne u akademskoj godini 2015./2016. i 2016./2017. Od programa razmjene najviše sudionika je period mobilnosti provelo u okviru Erasmus+ programa, potom CEEPUS-a i na posljednjem mjestu su bilateralni programi razmjene.

Tab. 2. Broj dolaznih i odlaznih studenata u Republici Hrvatskoj prema akademskoj godini i programu mobilnosti⁵

Program	Erasmus (Program za cjeloživotno učenje) i Erasmus+							
Akademski godina	2009./2010.	2010./2011.	2011./2012.	2012./2013.	2013./2014.	2014./2015.	2015./2016.	2016./2017.
Odlazni studenti	235	545	882	1.124	1.403	1.679	1.716	1.778
Dolazni studenti	0	13	377	700	987	1.548	1.897	2.097
Program	Srednjoeuropski program razmjene za sveučilišne studije (CEEPUS)							
Odlazni studenti	/	/	15	0	0	52	161	228
Dolazni studenti	/	/	1	136	122	138	145	175
Program	Program bilateralnih stipendija							
Odlazni studenti	/	/	2	31	29	25	22	20
Dolazni studenti	/	/	0	47	42	30	13	31
Ukupno odlazni studenti	235	545	899	1.155	1.432	1.756	1.899	2.026

Izvori: Agencija za mobilnost i programe Europske unije, n.d.: Portal otvorenih podataka, Pregled broja registriranih i realiziranih mobilnosti prema sektorskom području visoko obrazovanje u okviru programa Erasmus+ (natječaji od 2014. do 2016. godine), Srednjoeuropskom programu razmjene za sveučilišne studije (CEEPUS) i Programu bilateralnih stipendija (akademske godine od 2011./2012. do 2016./2017.), <https://www.mobilnost.hr/hr/sadrzaj/info-kutak/pristup-informacijama/portal-otvorenih-podataka/> (10.11.2019.); Europska komisija, 2017: Erasmus+ Annual Report Factsheets Croatia, Erasmus+ 2017 in numbers, https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/documents/erasmus-annual-report-factsheets-croatia_en (10.11.2019.).

Usporedi li se ukupan broj odlaznih studenata s brojem studena u Hrvatskoj između 2013. i 2017. zamjetan je porast udjela studenata uključenih u odlaznu mobilnost na hrvatskim visokoobrazovnim ustanovama (tab 3).

⁵ Napomena: Podaci se odnose na razdoblje studija u inozemstvu (eng. *credit mobility*).

Tab. 3. Studenti upisani na visoka učilišta u Hrvatskoj u odnosu na broj odlaznih studenata između akademske godine 2013./2014. i 2016./2017.

Akademska godina	2013./2014.	2014./2015.	2015./2016.	2016./2017.
Broj studenata	166.061	162.022	162.017	165.197
Broj odlaznih studenata	1.432	1.756	1.899	2.026
Udio (%)	0,86	1,08	1,17	1,23

Izvor: URL 28

Prema istraživanju Eurostudent VI (2017), 63 % sudionika međunarodne mobilnosti koristilo je organizacijski okvir programa Europske unije, 19 % ispitanika je koristilo druge prekogranične programe, a 18 % je svoju mobilnost organiziralo samo. U Hrvatskim okvirima udio studenata koji je koristio programe EU iznosi 76,1 %, ostale programe 16,4 % dok je 7,5 % studenata svoju mobilnost organiziralo samostalno (Eurostudent VI, 2017.).

Prema rezultatima istraživanja, udio studenata koji je dio privremeno studirao u inozemstvu najviši je u Finskoj, Norveškoj, Švedskoj, Danskoj i Njemačkoj, a najmanji u Srbiji, Poljskoj, Hrvatskoj, Grčkoj i Rumunjskoj (tab. 4). Stoga je na temelju rezultata istraživanja moguće utvrditi prostornu zakonitost gdje četiri skandinavske e države prednjače s udjelom višim od 10 %.

Udio ispitanih studenata iz Hrvatske koji su proveli dio studija u inozemstvu iznosi svega 2,6 %.

Tab. 4. Udio studenata prema privremenom studiju u inozemstvu u %

Država	Studenti koji su privremeno studirali u inozemstvu	Studenti koji nisu privremeno studirali u inozemstvu, ali planiraju	Studenti koji nisu privremeno studirali u inozemstvu i ne planiraju
Finska	12,9	22,8	64,3
Norveška	12,9	21,4	65,7
Švedska	10,9	19,7	69,4
Danska	10,8	25,9	63,3
Njemačka	10,1	18,7	71,2
Island	9,6	29,5	60,9
Litva	9,4	21,6	69,0
Austrija	8,9	30,7	60,4
Francuska	8,9	34,6	56,5
Latvija	8,7	24,6	66,7
Italija	8,5	63,8	27,7
Malta	8,5	28	63,5
Češka	8,2	26,5	65,3
Nizozemska	8,1	21,4	70,5
Slovenija	7,9	31,5	60,6
Estonija	7,3	22,3	70,4
Švicarska	7,0	25,3	67,7
Irska	6,3	25,6	68,1
Mađarska	5,9	27,8	66,3
Portugal	5,5	27,8	66,7
Turska	5,5	55,9	38,6
Slovačka	4,3	20,8	74,9
Albanija	3,9	27,4	68,7
Rumunjska	3,9	34,5	61,6
Grčka	3,5	50,9	45,6
Hrvatska	2,7	30	67,3
Poljska	2,6	25,5	71,9
Srbija	1,6	44,7	53,7

Izvor: Eurostudent VI, 2017., *International student mobility, Temporary enrollment abroad*, <http://database.eurostudent.eu/> (11.11.2019.)

3. Kvaliteta života studenata na razmjeni u Europi

Kvaliteta života kao osobna percepcija i općenito kao cijeli koncept predmet je istraživanja različitih znanstvenih disciplina povezan sa specifičnim područjem istraživanja tih znanosti. Kao takvom je stoga teško pronaći jedinstvenu sveobuhvatnu definiciju, što potvrđuje i Hrvatska enciklopedija (URL 29) gdje se navodi da je „kvaliteta života pojam koji se koristi u različitim strukama u različitome značenju“. Tako u ekonomiji označava tzv. životni

standard, odnosno ukupnost materijalnih i društvenih uvjeta koji omogućuju određeni način života, dok u medicini najčešće označava stupanj sačuvanih funkcija bolesnika. Pojam se koristi i u psihološkom smislu kao individualna procjena vlastitoga zadovoljstva načinom života, njegovim tijekom, uvjetima, perspektivama te mogućnostima i ograničenjima. Nadalje navodi da ta procjena, utemeljena na individualnome iskustvu, očekivanjima, težnjama i vrijednosnom sustavu pojedinca, određena je i psihofiziološkim sklopom karakteristika pojedinca. Wish (1986) prema Slavuj Borčić i Šakaja (2017) zaključuje da je jedini zajednički nazivnik među mnogobrojnim znanstvenim konceptualizacijama kvalitete života činjenica da se u koncept kvalitete života u pravilu uključuju vanjske situacije ili uvjeti koje pojedinac percipira te ih zatim transformira u različite stupnjeve blagostanja.

Koncept kvalitete života stoga uključuje sveobuhvatnost različitih vanjskih uvjeta, odnosno aspekata koji utječu na percepciju pojedinca o njegovoj kvaliteti življenja prema različitim indikatorima u međudnosu s prostorom. Prostor je ovdje ključan pojam koji definiciju kvalitete života povezuje s geografijom i kao takvom ju u geografskom aspektu čini neovisnom u odnosu na druge znanstvene discipline. Kvaliteta života u sklopu geografskih istraživanja uključuje jasnu vizualizaciju prostora i distribuciju odabranih indikatora. Slavuj Borčić i Šakaja (2017) tako navode da kartografski prikaz kvalitete života predviđa donošenje mnoštva odluka koje mogu biti arbitrarne. To se posebice odnosi na određen stupanj generalizacije u pogledu prikazivanja domena života, jer se iz praktičnih razloga kartografski prikaz ne može pretvoriti u „prikaz svega i svačega“. Stoga sve veću ulogu dobivaju računalni softveri, posebice geografski informacijski sustavi koji olakšavaju obradu velike količine podataka i postaju važnim alatom većine geografskim mjerenja kvalitete života.

Uvođenjem prostorne dimenzije u analizu kvalitete života postaje lakše identificirati određene prostorne zakonitosti te na temelju toga djelovati u okvirima različitih struka ili politika. Slavuj Borčić i Šakaja (2017) navode da se u geografskom istraživanju, odnosno u geografiji utvrdio i integralni pristup s paralelnom primjenom objektivnih i subjektivnih indikatora, a sama specifičnost geografskih istraživanja kvalitete života leži u tome da za razliku od drugih perspektiva, kao što su psihološke, ekonomske ili sociološke, koje se bave ovom temom naglasak stavljaju na prostornu komponentu, odnosno s posebnim zanimanjem analiziraju prostorne manifestacije ovoga fenomena.

3.1. Pokazatelji u istraživanju koncepta kvalitete života

Pokazatelji koji se koriste u istraživanjima variraju i ovise o ciljevima tog istraživanja. Knox (1975) prema Slavuj Borčić i Šakaja (2017) navodi pojedinačne pokazatelje kao što su stanovanje, zdravlje, obrazovanje, status, okoliš, slobodno vrijeme i sigurnost.

Kako bi se cjelovito obuhvatili svi indikatori jedna od najčešćih podjela je ona na subjektivne i objektivne pokazatelje. Ovisno o ciljevima i ishodima istraživanja koriste se obje vrste pokazatelja, a ponekad se koriste obje kako bi se dobila šira slika u danom kontekstu istraživanja kvalitete života. Prema Slavuj (2012) objektivni pokazatelji smatraju se tzv. čvrstim indikatorima koji se mogu relativno lako definirati i precizno kvantificirati. Jedan od temeljnih objektivnih pokazatelja su ekonomski pokazatelji koji ukazuju na materijalno blagostanje. Također statistički pokazatelji morali su osim ekonomskih aspekata uključivati i socijalne, okolišne, osobne i političke dimenzije.

Objektivni pokazatelji koriste se pri iskazivanju kvalitete života u određenom području tako da pokušavaju kvantificirati mjere koje se žele uključiti u istraživanja obuhvaćajući područja zdravstva, sigurnosti, obrazovanja, okoliša, stanovanja, ekonomskog blagostanja i drugo.

Objektivni pokazatelji daju jedan općeniti prikaz stanja prostora i društva, no kako bi se dobila upotpunjena slika često se koriste zajedno sa subjektivnim pokazateljima. Slavuj (2012) navodi da napredak u istraživanjima kvalitete života leži u nadopunjavanju postojećih s drugim dimenzijama kvalitete života, odnosno uključivanjem elemenata zadovoljstva ili sreće pojedinaca. Nadalje percepcija blagostanja ili njegov nedostatak temelji se na individualnom doživljaju pojedinca, tj. njegovog poimanja stvarnosti u kojoj živi. Prema Slavuj (2012) temelj subjektivnih pokazatelja čine mjerenja psiholoških stanja pojedinca, odnosno njihovih vrijednosti, stavova, vjerovanja, aspiracija, zadovoljstva i sreće. Subjektivni pokazatelji, dakle, mjere subjektivnu kvalitetu života nekoga pojedinca, odnosno predstavljaju individualnu procjenu objektivnog stanja okoliša i vlastita života.

Prema Petrossilo i dr. (2012) kvaliteta života je višedimenzionalni koncept i u osnovi subjektivan, iako postoje objektivne mjere. Kako bi postigli visoku kvalitetu života, ljudima je potrebno više vrsta dobara i usluga, ali važnu ulogu ima i zadovoljavanje ljudskih potreba kao što su osnovne fiziološke potrebe (čisti zrak, hrana, voda), sloboda rekreacija, norme i vrijednosti, iskustva, odnosi na individualnoj, nacionalnoj i globalnoj razini. Subjektivni

pokazatelji su stoga neophodni jer uzimaju u obzir način kako ljudi percipiraju značaj različitih potreba.

Eurostat prilikom izrada izvješća o kvaliteti života građana u Europskoj uniji koristi 9 dimenzija (koje se mogu statistički izmjeriti) kako bi predstavljale različite komplementarne aspekte kvalitete života. U obzir se uzimaju materijalni životni uvjeti, zaposlenost, zdravlje, obrazovanje, slobodno vrijeme i socijalne interakcije, ekonomska i fizička sigurnost, vlast i osnovna prava, prirodno i životno okruženje i sveukupno životno iskustvo. Prilikom analize koriste se objektivni i subjektivni pokazatelji (URL 30).

Dilemom između korištenja isključivo jedne vrste indikatora u istraživanjima često se može izostaviti dobivanje cjelovitog prikaza stanja kvalitete života. Znanstvenici su razvojem istraživanja kvalitete života došli do zaključka da objektivne i subjektivne mjere nisu međusobno isključive te da je radi potpunijeg razumijevanja koncepta najbolje primijeniti obje vrste pokazatelja. Paralelna upotreba objektivnih i subjektivnih pokazatelja u istraživanju važna je upravo zbog metodoloških razloga jer njihova zajednička primjena umanjuje nedostatke pojedine vrste mjerenja i omogućuje alternativne poglede na kvalitetu života (Slavuj, 2012).

3.2. Kvaliteta života studenata na razmjeni

Razumljivo je da će isti prostor različito percipirati osobe koje stalno žive u njemu, odnosno koje su s njime povezane (npr. kulturološki), te osobe koje su na privremenom boravku u određenom gradu, npr. sa svrhom studentske razmjene. Samim time mijenjaju se i osnovne postavke u kojima na percepciju i razumijevanje kvalitete života utječe i kulturološka pozadina, tj. naučeni obrasci u društvenim, okolišnim, administrativnim, obrazovnim i drugim dimenzijama. Privremeni boravak u drugoj državi zahtjeva određenu prilagodbu i stvaranje novih obrazaca življenja, tj. izlazak iz tzv. zone komfora. Studenti se tijekom mobilnosti susreću s različitim preprekama kao što su dodatna financijska opterećenja, nedostatak informacija koje mogu biti vezane za akademske ali i za administrativne probleme (prijave boravišta, bankovni računi, ugovori i dr.), problemi vezani uz studij koji zahtjeva određenu prilagodbu drugačijem načinu izvođenja nastave (jezik, metode, literatura, sadržaj i slično), ali i ograničenost smještaja tijekom studija s kojim se mogu susresti. Jedno od većih istraživanja u Europskom prostoru visokog obrazovanja, EUROSTUDENT, čiji se rezultati mogu koristiti pri donošenju zaključaka o kvaliteti života,

dio istraživanja posvećuje upravo međunarodnoj studentskoj mobilnosti te preprekama na koje nailaze studenti. U sljedećem poglavlju će se detaljnije dati pregled prepreka tijekom mobilnosti.

4. Problemi i prepreke prilikom ostvarivanja mobilnosti i njihove prostorne zakonitosti⁶

Istraživanje EUROSTUDENT je međunarodni znanstveno-istraživački projekt čiji je cilj prikupljanje podataka o kvaliteti studentskog života, posebice o socijalnim i ekonomskim uvjetima života studenata u Europi. Provodi se u više od 30 država, tj. u članicama Bolonjskog procesa i obuhvaća pitanja o uvjetima života i studiranja, kao što su način ulaska u visoko obrazovanje, obilježja studija, rad, prihodi i troškovi tijekom studija i životni uvjeti. Istraživanje pruža pouzdane i usporedive podatke zahvaljujući jedinstvenoj međunarodnoj koordinaciji s mrežom nacionalnih partnera u svakoj državi sudionici. Na taj način stvoreni su uvjeti za analize nacionalnih politika vezanih uz socijalnu dimenziju visokog obrazovanja te njihovu usporedbu u odnosu na međunarodnu perspektivu. Glavni korisnici rezultata istraživanja su kreatori politika visokog obrazovanja na nacionalnoj i europskoj razini, istraživači u području istraživanja kvalitete života, čelnici visokoobrazovnih institucija i studenti Europe, s ciljem unapređenja kvalitete studentskog života i razvoja politika vezanih uz unapređenje socijalne dimenzije u visokom obrazovanju. Usporedne analize konzorcija EUROSTUDENT dostupne su zainteresiranoj javnosti, a nacionalni i usporedni podaci koriste se za daljnje analize, istraživanja i izvješća (URL 31).

Istraživanje se u Hrvatskoj provodi od uključivanja 2010. godine, a nositelj nacionalnoga istraživanja u Hrvatskoj je Ministarstvo znanosti i obrazovanja (URL 32).

Posljednje istraživanje je EUROSTUDENT VI, treće istraživanje u nizu koje je provedeno u razdoblju između 2016. i 2018. godine i uključuje podatke iz 28 država Europskog prostora visokog obrazovanja.

Jedan dio navedenog istraživanja odnosi se na međunarodnu mobilnost studiranja, tj. na različite okolnosti koji utječu na studentsku mobilnost, odnosno na broj odlaznih i dolaznih studenata. Prepreke za međunarodnu studentsku mobilnost (tab. 5) predstavljaju osnovu za

⁶ preuzeto iz: Eurostudent VI

razvoj politika i unaprjeđenje kvalitete razmjene kako bi se postigli zadani ciljevi od 20 % studenata s iskustvom mobilnosti do 2020. godine.

Tab. 5. Prepreke za međunarodnu studentsku mobilnost prema okolnostima izražene u %

Država ⁷	Dodatni financijski troškovi vezani uz studij u inozemstvu	Nedostatak informacija dobivenih od visokog učilišta na kojem studirate	Problemi vezani uz priznavanje studijskih obveza položenih na studiju u inozemstvu	Studijski program u inozemstvu teško bi se uklopio u strukturu studija na matičnoj ustanovi	Odvojenost od partnera/ice ili supruga(e), djeteta (djece)	Gubitak plaćenog posla	Nedovoljno znanje stranoga jezika	Nedovoljna korist za trenutni studij	Ograničen pristup programima mobilnosti	Problemi vezani uz ulazak u zemlju u kojoj biste željeli studirati (npr. viza)	Nedostatak motivacije
AL	44,1	54,6	31,2	/	22,7	28,3	40,6	35,8	40,3	26,9	29,4
AT	28	14,1	21,6	22,2	10,9	13,5	7,5	14	/	/	/
CZ	47,5	26,5	21,7	24	25,8	16,1	17,8	13,6	17,5	6,7	10,6
DK	32,8	24,2	10,8	12,2	15,3	18,2	7,9	18,7	11,8	6,7	2,9
EE	43,9	13,8	10,5	20,3	19,7	16,1	12,7	10,5	8,4	4,4	6,7
FI	36,2	16,1	10	13,9	19,3	20,2	26,6	13,2	9,6	9,9	13,8
GE	44,2	33	34,8	29,8	28	31,8	32,5	30,7	26,3	30,5	29
HR	33,6	23,2	13,8	14,8	10,3	2,5	3,5	7,5	7	3,6	2,7
HU	60,6	41,4	36,9	30,3	23,1	27,1	30,5	17,2	22,9	15,4	26,8
IE	44	26,4	12	/	20,8	/	15,7	14,4	/	7,8	/
IS	44,7	13,5	11,9	17,3	19,2	18,4	9,4	4,8	2,9	5,6	3,1
IT	8,3	11,3	12,6	9,5	3,5	0	5,2	0	0	0	0
LT	57,2	21	19,3	19,1	24,4	30,8	16,3	16,5	23,3	13,2	12,4
LV	32,5	12,7	11,9	15,5	21,8	28,4	14,2	14,8	15,1	9,9	7,4
MT	29,1	23,7	14,8	11,2	12,2	9,6	19,9	21,8	14	6,4	2,8
NL	41,3	22	10,1	12,4	13,6	10,2	10,6	7,2	9,5	7,1	5,9
NO	35,3	14,8	10	10,1	19,3	24,7	9,9	8,8	8,5	4,4	5,5
PL	69,7	33,8	18,9	41,4	16,5	14,4	25	26,7	27,8	9,5	5,7
PT	71,6	34,7	40,1	26,5	26,6	28	26,4	24,3	28,1	27,5	19,1
RO	31,5	23,5	21,7	24,7	20,4	19,8	11,9	15,6	15,1	17,9	12,3
RS	46,4	39,9	33	32	26,5	8,9	16,2	22,8	12,3	13,9	20,1
SE	20,4	10,3	12,5	11,2	15,5	8,1	6,1	6,1	6,4	3,8	4,6
SI	52,6	22,6	21	17,8	14,4	20,6	11,2	14,7	8,1	5,1	8,4
SK	62	37,3	31,1	35,2	20	16,5	30,5	12,9	25	13,7	17,6
Prosjeak	42,4	24,8	19,7	18,8	18,7	17,2	17,0	15,5	14,2	10,4	10,3

Izvor: Eurostudent VI, 2017: Obstacles to temporary enrolment abroad, <http://database.eurostudent.eu/>, (22.11.2019.)

⁷ AL-Albanija, AT-Austrija, CZ-Češka, DK-Danska, EE-Estonija, FI-Finska, GE-Gruzija, HR-Hrvatska, HU-Madžarska, IE-Irska, IS-Island, IT-Italija, LT-Litva, LV-Latvija, MT-Malta, NL-Nizozemska, NO-Norveška, PL-Poljska, PT-Portugal, RO-Rumunjska, RS-Srbija, SE-Švedska, SI-Slovenija, SK-Slovačka

Najveći udio studenata (u prosjeku 42,4 %) obuhvaćenih istraživanjem koji su proveli dio studija u inozemstvu kao najveću prepreku navodi dodatne financijske troškove. Postotak studenata koji je naišao na ovu prepreku najveći je u Portugalu, Poljskoj, Slovačkoj, Mađarskoj i Latviji, dok je najmanji u Italiji, Švedskoj, Austriji, Malti i Rumunjskoj. Hrvatski studenti u tom području nalaze se ispod prosjeka s 33,6 %, no usprkos tome, i u Hrvatskoj je to najveća prepreka.

Budući da ne postoji jasna prostorna zakonitost opisanih rezultata, razlike ne leže u regionalnim razvojnim karakteristikama, već u drugim indikatorima, odnosno u primarnom izvornu financiranja. Najveći primarni izvor financiranja su programi Europske unije koji su glavni izvor financiranja studenata iz Litve (63,8 %), Češke (63,2 %), Rumunjske (59,2 %), Latvije (58,9 %) i Slovačke (58,9 %). Najmanji udio studenata s ovim izvorom prihoda dolazi iz Norveške (1,1 %), Švicarske (1,9 %), Albanije (2 %), Danske (2,2 %), Finske (3 %) i Švedske (3,9 %).

Prihodi od roditelja, obitelji ili partnera nalaze se na drugom mjestu, a najveći broj studenata kojima je navedeno primarni izvor financiranja dolaze iz Italije (65,1 %), Švicarske (59,2 %), Portugala (56,6 %) i Albanije (54,4 %).

Prihodi od vlastitog prijašnjeg rada ili uštedevina nalaze se na trećem mjestu a najzastupljeniji su kod studenata iz Danske (27,4 %), Švicarske (26,5 %) i Islanda (26,4 %), a najmanje kod Poljske (0,5 %), Mađarske (2,6 %) te Rumunjske i Litve (3,4 %).

Na četvrtom mjestu nalaze se prihodi od redovne državne stipendije gdje prednjače skandinavske zemlje Norveška (53,2 %), Švedska (50,9 %), Finska (48,5 %) i Danska (44,5 %).

Detaljnijom analizom primarnog izvora financiranja za studij u inozemstvu kod država s najvećim udjelom ispitanika koji financijsku prepreku navode s kao najveću utvrđeno je da su programi Europske unije te prihodi od roditelja, obitelji ili partnera dva najveća izvora financija. Kod ispitanika iz Portugala čak 56.6 % izvora financija dolazi od roditelja, obitelji ili partnera, 20 % od potpore programa EU te 11,3 % od vlastitih izvora od prijašnjeg posla ili uštedevine. U Poljskoj s druge strane potpora programa Europske unije iznosi 51,2 %, dok se potpora roditelja nalazi na drugom mjestu prema zastupljenosti s 27,8 %, a prihod od plaćenog posla tijekom studija u inozemstvu iznosi 12,7 %. U Slovačkoj je situacija slična

onoj u Poljskoj, gdje potpora programa Europske unije čini primarni izvor financiranja 58,9 % ispitanika, a potpora roditelja 25,3 %.

Ispitanici iz Republike Hrvatske kao primaran iznos financiranja navode potporu programa EU-a s 40,3 %, potporu roditelja 28,1 %, dok je s 11 % na trećem mjestu poseban program financiranja iz vlastite države za odlazak na studij u inozemstvo.

Sljedeća prepreka prema zastupljenosti je nedostatak informacija dobivenih od visokog učilišta na kojem su ispitanici studirali. Kao prepreku ovu okolnost navodi u prosjeku 24,8% ispitanika, a najviše oni iz Albanije (54,6 %), Mađarske (41,4 %), Srbije (39,9 %), Slovačke (37,3 %) i Portugala (34,3 %). Hrvatska se ovdje nalazi blago ispod prosjeka s 23,2 % ispitanika koji su naveli ovu okolnost kao prepreku.

Problemi vezani uz priznavanje studijskih obveza položenih na studiju u inozemstvu nalaze se na 3. mjestu učestalosti, s udjelom od 19,7 % ispitanika. Najveći broj sudionika istraživanja imalo je problema s priznavanjem mobilnosti u Portugalu, Mađarskoj, Gruziji, Srbiji i Albaniji.

Kao najmanja prepreka na koju su studenti našli navodi se nedostatak motivacije.

5. Studija slučaja na primjeru Zagreba

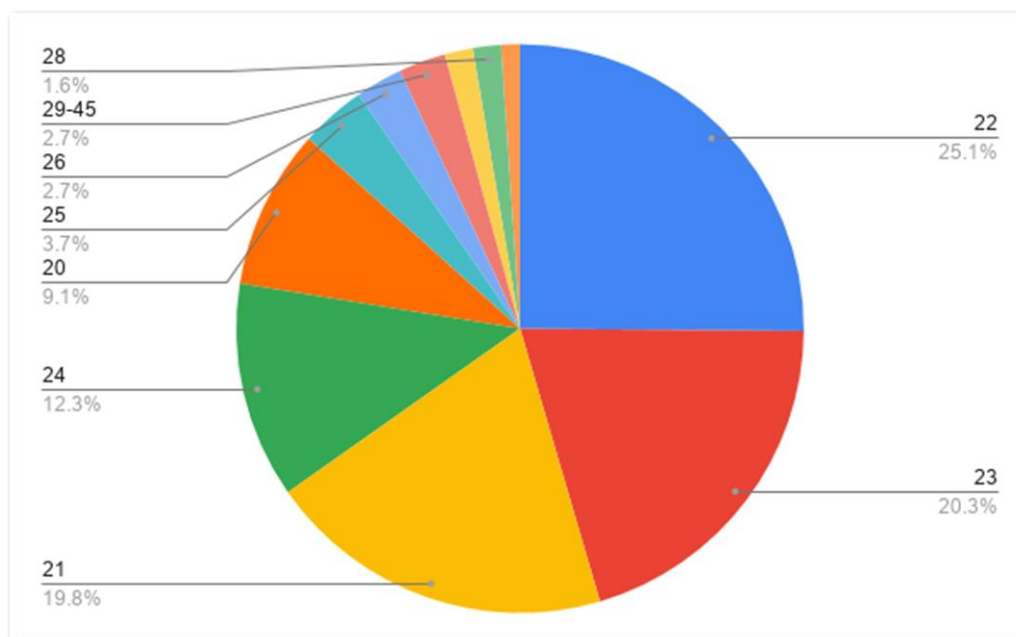
Na području grada Zagreba djeluje 17 visokih učilišta iz „Povelje Erasmus za visoko obrazovanje“. Najveća visokoobrazovna institucija je Sveučilište u Zagrebu sa 34 sastavnice. Hrvatska je 2001. potpisala Bolonjsku deklaraciju te se time pridružila stvaranju Europskoga prostora visokoga obrazovanja. Odlukom Senata iz 1999. na Sveučilište u Zagrebu uveden je Europski sustav prijenosa bodova (ECTS), a u ak. god. 2005./2006. započeli su se izvoditi novi studijski programi usklađeni s načelima Bolonjske deklaracije (URL 33). U svibnju 2005. godine donosi se „Prijedlog strateškog plana internacionalizacije studija u Sveučilišta u Zagrebu za razdoblje 2005.-2010.“, a već u svibnju 2007. godine vizija internacionalizacije se nadopunjuje „Deklaracijom o poticanju uključivanja u međunarodne programe razmjene“, a mjesec dana kasnije s „Planom aktivnosti i mjera za poticanje međunarodne razmjene“. U svibnju 2014. donosi se cjelovita „Strategija internacionalizacije Sveučilišta u Zagrebu“ (URL 34). Prema posljednjim dostupnim podacima o Erasmus+ programu iz 2017. godine, sveučilište s najvećim broje odlaznih studenata u Hrvatskoj je Sveučilište u Zagrebu.

5.1. Istraživanje o kvaliteti života stranih studenata u Zagrebu

Sukladno ciljevima i svrsi istraživanja, odnosno utvrđivanju zadovoljstva kvalitetom života stranih studenata u Zagrebu provedeno je anketno istraživanje. Anketni upitnik poslan je stranim studentima putem elektroničke pošte te su odgovori prikupljeni u razdoblju između 8. i 12. siječnja 2020. godine.

5.1.1. Profil sudionika istraživanja

Upitnik je ispunilo 187 osoba, od kojih je 73 (39.04 %) muškog, a 114 (60.96 %) ženskog spola. Sl. 2 prikazuje dob anketiranih. Anketirani studenti su u rasponu između 19 i 45 godina. Najveći broj anketiranih, njih 47 (25.13 %) ima 22 godine, 38 (20.32 %) anketiranih ima 23 godine, a njih 37 (19.79 %) ima 21 godinu.

Sl. 2. Udio anketiranih prema dobi

Izvor: Vlastito anketno istraživanje

Anketirani studenti su porijeklom iz 35 država, od kojih je 30 (16.04 %) iz Španjolske, potom iz Italije i Njemačke 22 (11.76 %), a na trećem su mjestu anketirani iz Francuske i Poljske, njih 17. Iz Portugala je 14 anketiranih (7.49 %), 10 (5.35 %) iz Turske, 6 (3.21 %) iz Belgije, 4 (2.14 %) iz Češke i Ukrajine. Tri studenta dolazi iz Kanade, Kine, Austrije, Nizozemske, Slovačke i Slovenije (1.65 %), 2 studenta iz Litve te po jedan iz ostalih država (SAD,

Bugarska, Čile, Finska, Gruzija, Grčka, Japan, Latvija, Sjeverna Makedonija, Meksiko, Koreja, Rumunjska, Rusija, Srbija, Singapur, Švedska, Ujedinjena Kraljevina te Albanija).

U pogledu programskog okvira mobilnosti, 13 (6.95 %) studenata je u Zagrebu zahvaljujući bilateralnoj suradnji, a 174 (93.05 %) u okviru Erasmus+ programa. Iako je ponuđen i CEEPUS, taj odgovor nije koristio nitko od ispitanika. Nadalje, u pogledu bilateralne suradnje, 3 ispitanika dolazi iz NR Kine, 2 iz Kanade te 1 iz Čilea, Njemačke, Italije, Japana, Meksika, Nizozemske, Švicarske i Ukrajine. U okviru Erasmus+ programa najviše sudionika iz Španjolske (30), Njemačke (21), Italije (21), Francuske (17), Poljske (17), Portugala 14 i Turske (10).

Na pitanje o gradu iz kojeg dolaze, najviše anketiranih tj. 57 (30.48 %) je odgovorilo da dolazi iz velikog sveučilišnog centra (više od 100.000 studenata), 43 (22.99 %) iz grada s između 20.000 i 50.000 studenata, 40 (21.39 %) iz grada između 5.000 i 20.000 studenata. Iz grada s do 5.000 studenata dolazi 24 (12.83 %) ispitanika, a najmanji broj ispitanika, tj. njih 23 (12,30 %) je iz grada koji ima između 50.000 i 100.000 studenata, odnosno iz sveučilišnog centra koji je po broju studenata najbliži Zagrebu.

Analiza odgovora anketiranih studenata glede studijskog programa temelji se na klasifikaciji „Pravilnika o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama“. Najveći broj studenata studira iz sljedećih područja: ekonomije i srodnih grana, poput menadžmenta i poslovanja 39 anketiranih (20,86 %), prava 22 anketiranih (11,76 %), politologije, uključujući političke znanosti te regionalne političke studije 16 anketiranih (8,56 %), filologije, informacijskih i komunikacijskih znanosti te turizma (tab. 6). Iz rezultata je vidljivo je najveći broj ispitanika iz područja društvenih i humanističkih znanosti.

Tab. 6. Područja studijskih programa anketiranih studenata

Znanstvena disciplina	Broj anketiranih	Znanstvena disciplina	Broj anketiranih
Ekonomija	39	Agronomija	3
Pravo	22	Znanost o okolišu	3
Politologija	16	Dizajn	2
Filologija	13	Obrazovne znanosti	2
Informacijske i komunikacijske znanosti	11	Tekstilna tehnologija	2
Turizam	10	Biomedicina	1
Računalstvo	9	Geografija	1
Biotehnologija	6	Glazbena umjetnost	1
Strojarstvo	6	Javno zdravstvo	1
Tehnologija prometa i transport	5	Kemijsko inženjerstvo	1
Farmacija	5	Likovna umjetnost	1
Prehrambena tehnologija	5	Povijest	1
Elektrotehnika	5	Socijalne djelatnosti	1
Arhitektura i urbanizam	4	Socijalne znanosti	1
Kineziologija	4	Sociologija	1
Medicina	4	Veterinarska medicina	1

Izvor: Vlastito anketno istraživanje

5.1.2. Razlozi odabira Zagreba kao odredišta za studentsku razmjenu

U pogledu razloga odabira Zagreba kao destinacije studentske mobilnosti (tab. 7) u istraživanju su anketiranim studentima postavljena 2 pitanja – jedno otvorenog, a drugo zatvorenog tipa. Prema odgovorima u zatvorenom tipu pitanja, četvrtina ispitanika, odnosno 48 anketiranih (25,67 %) je odabralo Zagreb zbog niskih životnih troškova. Na drugom mjestu za 45 anketiranih (24,06 %) to je kultura, gastronomija i baština dok je na treći razlog za 43 anketirana studenta (22,99 %) lokacija Zagreba (blizina poznatih turističkih destinacija). Kvalitetu nastave navodi 16 anketiranih (8,56 %) te je taj razlog na četvrtom mjestu. Nastavno na obrazovanje, 8 anketiranih navelo je druge akademske razloge (preporuka mentora ili profesora, popularnost sveučilišta i općenito akademski interesi). Razlozi vezani uz obrazovanje zajedno uključuju 24 ispitanika.

Tab. 7. Razlozi odabira Zagreb za destinaciju mobilnosti⁸

Razlog	Broj anketiranih	Udio (%)
Niski životni troškovi	48	25,67
Kultura, gastronomija i baština	45	24,06
Blizina poznatih turističkih destinacija (Beč, Budimpešta, Sarajevo, Prag, itd.)	43	22,99
Kvaliteta nastave	16	8,56
Administrativni razlozi	9	4,81
Akademski razlozi	8	4,28
Jezik	7	3,74
Povezivanje s obiteljskim korijenima	6	3,21
Ostalo i nedefinirano	5	2,67

Izvor: Vlastito anketno istraživanje

Kako bi se dobili izravni komentari anketiranih i detaljniji uvid u razloge odabira Zagreba kao odredišta mobilnosti u anketnom upitniku ponuđen je otvoren tip pitanja, gdje je analizom određeno 9 kategorija odgovora (tab. 8).

Tab. 8. Razlozi odabira Zagreba za odredište mobilnosti⁹

Razlog	Broj anketiranih	Udio (%)
Kultura i baština	48	25,67
Akademski razlozi	39	20,86
Lokacija	32	17,11
Životni troškovi	15	8,02
Preporuka	14	7,49
Administrativni razlozi	13	6,95
Jezik	12	6,42
Osobni razlozi	7	3,74
Ostalo i nedefinirano	7	3,74

Izvor: Vlastito anketno istraživanje

Najveći broj anketiranih, njih 48 (25.67 %) navelo je kulturu i baštinu kao razlog odabira Zagreba. Neki studenti izravno navode kulturu kao razlog, pa tako student iz Švicarske navodi sljedeći razlog:

Nisam bio prije u Hrvatskoj i općeniti interes za Hrvatsku i istočnoeuropske kulture.

Studentica iz Francuske navodi da je njezin razlog:

⁸ zatvoreni tip pitanja

⁹ otvoreni tip pitanja

....otkriti novu kulturu u jednoj europskoj državi.

Student iz Španjolske kaže da je:

Hrvatska jedna od najatraktivnijih zemalja u Europi. Ne samo zbog ljepote obala, već i zbog povijesnih razloga i konflikata.

Iako određeni studenti Hrvatsku uspoređuju sa zemljama u susjedstvu, ispitanici navode izravno hrvatsku kulturu, baštinu (uključujući i onu prirodnu), stil života, grad i slično. Studentica iz Estonije navodi:

želja da znam više o Hrvatskoj,

a student iz Španjolske jednostavno:

ljudi u Hrvatskoj.

Kada se uzmu u obzir svi odgovori može se zaključiti da je širi aspekt vezan uz kulturu i baštinu primaran razlog, uključujući i stil života, jezik, povijest, povijesnu i prirodnu baštinu, arhitekturu i slično.

Akademске razloge je navelo 39 ispitanika (20.86 %). Izravno navode kolegije (jer su kompatibilni ili su na engleskom jeziku) kao razlog, dok su neki odgovori razrađeniji, pa tako student medicine iz Čilea navodi svoj razlog odabira:

Jer mi se jako sviđao program razmjene i istraživačka studija koju sam morao napraviti na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Stvarno zanimljiva stvar.

Studentica iz Francuske navodi sljedeće:

Odabrala sam Zagreb zbog specijaliziranih kolegija novinarstva.

Neki ispitanici navode i prepoznatljivost, odnosno kvalitetu visokog učilišta. Tako student iz Španjolske spominje jednostavno:

kvaliteta obrazovanja,

a student iz Slovačke:

Dobar rang sveučilišta. Očito je FER jako poznat po kvalitetnom obrazovanju.

Ostali komentari su: *Institut za hrvatski jezik ima visok prestiž; pozitivni komentari o obrazovanju u Zagreb; Sveučilište bolje od ostalih sveučilišta koje sam mogao odabrati za mobilnosti.*

Geografski položaj je navelo 32 anketiranih (17,11 %) kao razlog odabira Zagreba. Dio odgovora uključuje položaj Hrvatske. Odgovori uključuju: *dobar položaj u Europi; blizina jadranske obale; smještaj u središtu Europe; želio sam vidjeti Hrvatsku, njezin položaj je jako dobar između Balkana i drugih europskih država.*

Neki odgovori su vezani za položaj Hrvatske u odnosu na druga odredišta, pa tako studenti su komentirali sljedeće: *odlična povezanost sa zapadnoeuropskim zemljama; uglavnom zbog položaja Hrvatske za putovanja; ...njezin strateški položaj na istoku Europe, blizu je mnogim drugim velikim gradovima poput Budimpešte, Beča, Ljubljane; Zagreb je blizu poznatih odredišta za putovanja.*

Analizom odgovora može se zaključiti da je kod ispitanika Zagreb, a i Hrvatska, prepoznat kao destinacija s povoljnim položajem i povezanošću za putovanja u susjedne države. Povezano s odgovorima o kulturi i baštini vidljivo je kako je Hrvatska percipirana kod nekih ispitanika kao poveznica između različitih regija Europe, tj. članica Europske unije gdje se jasno osjete utjecaji tri kulturno-civilizacijska kruga.

(Niske) životne troškove navodi 15 anketiranih (8,02 %) kao razlog odabira Zagreba. Student iz Turske navodi:

financijski je to bilo najbolji odabir,

a studentica iz Grčke:

niži troškovi života nego u drugim europskim državama,

student iz Španjolske:

Hrvatska je općenito jeftina država,

a studentica iz Poljske:

Zagreb je također puno jeftiniji nego zapadni gradovi, pa sam si to mogla priuštiti.

Na temelju prethodne preporuke 14 anketiranih (7.49 %) je odabralo Zagreb za studentsku mobilnost. Odgovori uključuju: *jer mi je preporučio jedan od prošlogodišnjih Erasmus studenata s mog sveučilišta; pozitivna povratna informacija od prijatelja; preporuka prijatelja koji je bio na mobilnosti ovdje.*

Anketnim istraživanjem određeni su razlozi odabira Zagreba, gdje prednjači kulturni element, no prilikom odabira odredišta korisnici programa često uključuju više aspekata, stoga je slična situacija i u Zagrebu, gdje geografski položaj, akademski razlozi i niži životni troškovi imaju važnu potpurnu ulogu prilikom konačnog odabira.

5.1.3. Zadovoljstvo kvalitetom života u Zagrebu

Zadovoljstvo sadržajima i uslugama tijekom studentske razmjene u Zagrebu prikupljeno je anketnim istraživanjem gdje je anketiranim studentima ponuđeno ukupno 11 elemenata koji potencijalno mogu utjecati na kvalitetu života tijekom razmjene (tab. 9). Stavovi anketiranih izmjereni su korištenjem Likertove ljestvice uz pet mogućih odgovora, gdje je broj 1 predstavlja izrazito nezadovoljan, a broj 5 izrazito zadovoljan. Rezultati su prikazani u Tablici 9.

Anketirani studenti pokazali su visoku razinu zadovoljstva sigurnošću u gradu koja je dobila najveću prosječnu ocjenu od 4,39 gdje prosječno odstupanje od prosječne ocjene iznosi 0,83. Na drugom mjestu nalaze se društveni sadržaji (kino, barovi, kazalište, koncerti, noćni život) sa srednjom ocjenom od 4,09. Zadovoljstvo javnim prijevozom u Zagrebu nalazi se na trećem mjestu s ocjenom od 3,98.

Anketirani studenti su najmanje zadovoljni s administracijom uključujući poštu, banku, policijsku upravu i slično s prosječnom ocjenom od 3,28, no vrlo blizu je i zadovoljstvo kvalitetom zdravstvenih usluga s ocjenom 3,30.

Tab. 9. Zadovoljstvo stranih studenata sadržajem i uslugama u Zagrebu u %

Element (u %)	Izrazito nezadovoljan	Nezadovoljan	Niti zadovoljan, niti nezadovoljan	Zadovoljan	Izrazito zadovoljan	Srednja ocjena
Osjećaj sigurnosti	1,07	1,60	11,23	29,95	56,15	4,39
Društveni sadržaji (kino, barovi, kazalište, koncerti, noćni život)	1,60	3,74	18,72	36,36	39,57	4,09
Javni prijevoz	2,67	5,88	20,86	31,55	39,04	3,98
Predavanja na fakultetu	2,67	9,63	19,79	32,62	35,29	3,88
Fakultet (općenito)	1,60	8,56	21,93	37,43	30,48	3,87
Životni troškovi	1,60	8,02	24,06	34,76	31,55	3,87
Broj i opremljenost trgovina	0,00	9,09	24,60	41,71	24,60	3,81
Dostatnost financijskih sredstava	1,07	9,09	25,67	39,57	24,60	3,78
Udaljenost fakulteta od smještaja	4,28	11,76	28,34	20,86	34,76	3,7
Kvaliteta zdravstvenih usluga	6,95	8,02	47,06	24,06	13,90	3,3
Administracija (banka, pošta, policijska uprava)	7,49	18,18	29,41	28,88	16,04	3,28
Ukupno zadovoljstvo kvalitetom života u Zagrebu	0,00	3,21	5,88	42,78	48,13	4,36

Izvor: Vlastito anketno istraživanje

U nastavku rada analizirano je nekoliko kriterija te će se pokušati zaključiti postoji li prostorna, zakonitost u odgovorima.

Prilikom detaljnije analize koristit će se odgovori ispitanika na dva otvorena pitanja u području upitnika koji se odnosi na kvalitetu života i prepreke tijekom mobilnosti.

U pogledu prepreka na koje su naišli strani studenti tijekom mobilnosti u Zagrebu (tab. 10) rezultati su prilično zanimljivi, budući da srednja ocjena ne prelazi 3. Ocjena 1 znači da ispitanik pretpostavljenu prepreku nije uopće shvatio kao prepreku, dok ocjena 5 predstavlja

veliku prepreku. Najmanju prepreku predstavlja sudjelovanje na predavanjima sa srednjom ocjenom od 2,01, a na drugom mjestu se nalazi dodatno financijsko opterećenje. Najveću prepreku je stranim studentima predstavlja integracija s lokalnim studentima srednje ocjene 2,84 iza koje je nedostatak informacija od fakulteta s ocjenom 2,39.

Tab. 10. Prepreke stranim studentima tijekom mobilnosti u Zagrebu¹⁰

Prepreka	Srednja ocjena	Standardna devijacija
Sudjelovanje na predavanjima	2,01	1,2
Dodatno financijsko opterećenje	2,12	1,02
Pronalazak smještaja	2,22	1,25
Studijski program u Zagrebu se ne podudara s onim kod kuće	2,29	1,32
Nedostatak informacija od fakulteta	2,39	1,18
Integracija s lokalnim studentima	2,84	1,32

Izvor: Vlastito anketno istraživanje

Detaljnijom analizom rezultata utvrđeno je da su kod zadovoljstva osjećajem sigurnosti najmanju ocjenu pojedinačno dali ispitanici iz SAD-a (u općem komentaru navodi rasizam prema Afroamerikancima) i Srbije (ocjena 1) te Japana, Slovačke i Španjolske (u komentaru navodi agresivnost alkoholiziranih domaćih stanovnika prema stranim studentima). Također jedan anketirani student iz Španjolske izravno navodi da je Zagreb:

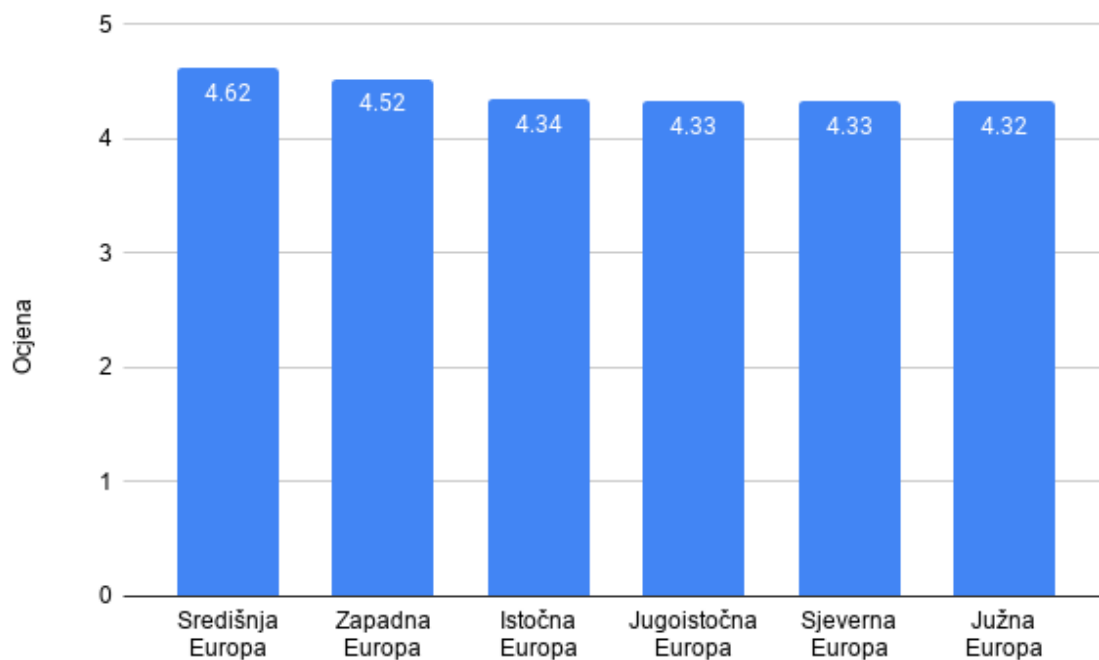
jako siguran grad,

dok anketirani iz Portugala jasno definira:

...ali ono što je imalo najvećeg utjecaja na mene jer daleko najviše koliko je grad siguran.

Prostorno promatrano (Sl. 3), najveću ocjenu su dali anketirani iz Središnje Europe i Zapadne Europe, a najmanje iz Južne Europe.

¹⁰ Napomena: Ocjena 1 smatra se bez prepreke, a ocjena 5 velikom preprekom

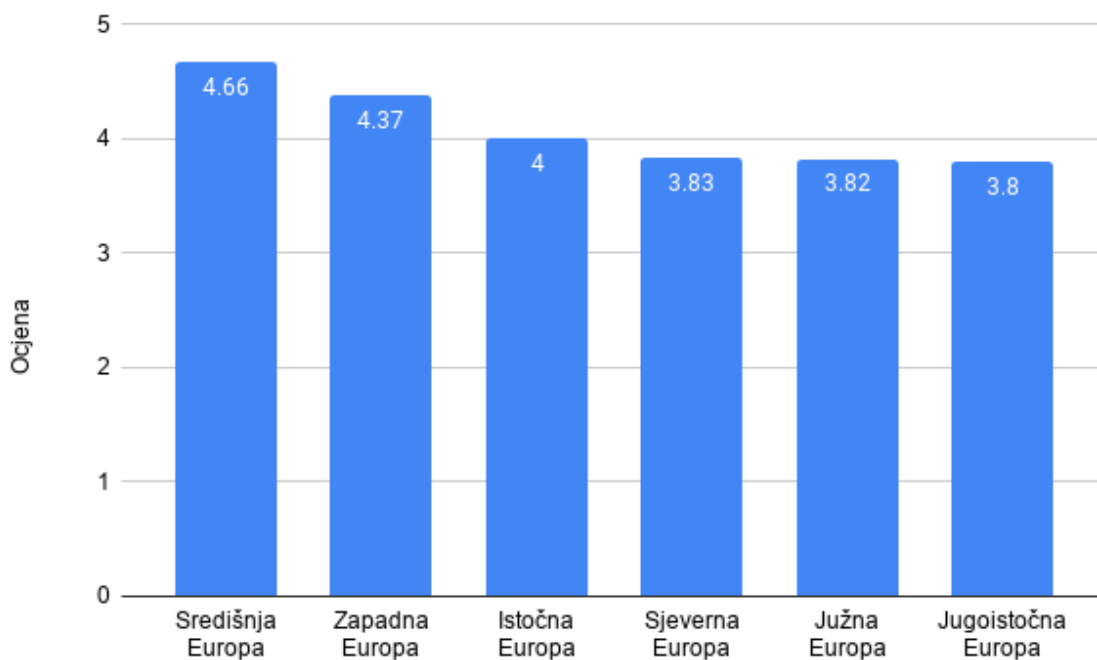
Sl. 3. Zadovoljstvo osjećajem sigurnosti u Zagrebu

Izvor: Vlastito anketno istraživanje

Zadovoljstvo društvenim sadržajima nalazi se na drugom mjestu, što i ne čudi s obzirom na raznolikost ponude u glavnom gradu, ali i postojanjem volonterskih organizacija koje se specijalizirano bave organizacijom sadržaja i pomoći dolaznim studentima poput Erasmus studentske mreže Zagreb (ESN Zagreb) koju su sudionici ispitivanja naveli devet puta. Anketirani studenti navode i sljedeće komentare:

puno događaja (Festival svjetla, advent i dr.); organizirane aktivnosti (od strane sveučilišta); ljetni događaji u Zagrebu; kultura kave.

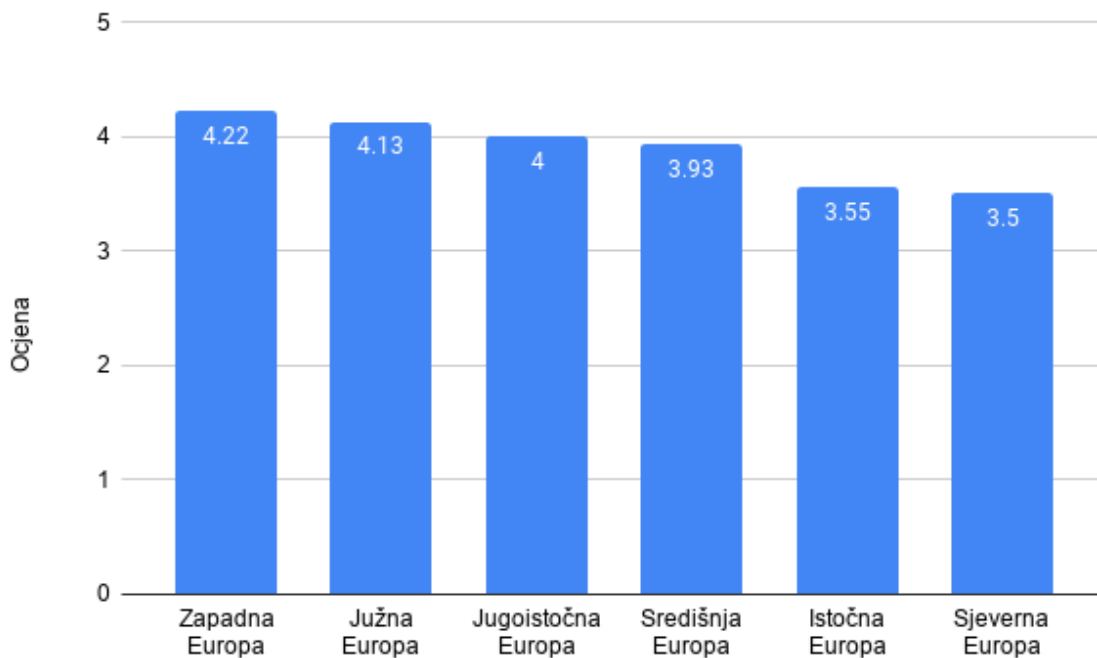
Najveću ocjenu su dali anketirani studenti iz Središnje Europe (4,66), Zapadne Europe (4,37), potom iz Istočne Europe (4,00), dok si najmanje zadovoljstvo izrazili studenti iz Sjeverne Europe (4,83), Južne Europe (3,82) i Jugoistočne Europe (3,80) (Sl. 4).

Sl. 4. Zadovoljstvo društvenim sadržajima u Zagrebu

Izvor: Vlastito anketno istraživanje

Na trećem mjestu prema iskazanom zadovoljstvu određenim sadržajima ili uslugama nalazi se javni prijevoz sa srednjom ocjenom od 3,98 (Sl. 5). Najveću ocjenu su dali anketirani iz Zapadne Europe (4,22), zatim iz Južne Europe (4,13), Jugoistočne Europe (4,0), potom iz Središnje Europe (3,93), a najmanju iz Istočne (3,55) i Sjeverne Europe (3,50). Središnje i Istočne Europe (3,49). Svega nekoliko ispitanika je komentiralo javni prijevoz. Komentari studenata su sljedeći: *jako nejasan sustav javnog prijevoza (posebice zbog nedostatka višejezičnih automata za kupovinu karata), također nepostojanje sustava podzemne željeznice prijevoz je jeftin; jeftina mjesečna karta za tramvaj; noćni tramvaji su također dobri; jedina stvar koja me smetala je što tramvaju idu gdje i auti, to je učinilo kretanje sporijim i udaljenosti se čine dužim; u javnom prijevozu je često previše gužve.*

Sl. 5. Zadovoljstvo javnim prijevozom u Zagrebu

Izvor: Vlastito anketno istraživanje

Zadovoljstvo obrazovanjem nalazi se na 4. i 5 mjestu, tako su ispitanici zadovoljstvo predavanjima na fakultetu izrazili srednjom ocjenom od 3,88, a fakultetom općenito 3,87 (Sl. 6). U oba slučaja prostorna distribucija ispitanika prema u odgovorima je gotovo ista. Najveće zadovoljstvo predavanjima na fakultetu izrazili su ispitanici iz Sjeverne Europe s prosječnom ocjenom 4,33 i Istočne Europe (4,14), te su zadovoljstvo fakultetom općenito ocijenili s 4,00. Slijede ispitanici iz Središnje Europe koji su zadovoljstvo predavanjima ocijenili s 3,97, a fakultetom sveukupno s 3,93. Najmanje su zadovoljni anketirani studenti iz Zapadne Europe koji su ocjenom 3,63 izrazili zadovoljstvo predavanjima i fakultetom općenito. Iako se sudjelovanje na predavanjima navodi kao najmanja prepreka (2,01) na koju su sudionici naveli, mogu se izdvojiti neki komentari sudionika. Jedan student navodi da:

većina kolegija nema predavanja na engleskom jeziku, stoga smo morali učiti sami,

dok drugi piše:

Mislim da su se profesori mogli više truditi objasniti mi, budući da mi u većini predmeta ne predaju na engleskom jeziku.

Jedan anketirani piše:

profesori ne dolaze na predavanja vrlo često i ne ispričaju se, kao da je to normalno ili im nije stalo.

Također navode se i pozitivni komentari, poput studenta iz Njemačke s Tehničkog sveučilišta u Münchenu (TUM) koji kaže:

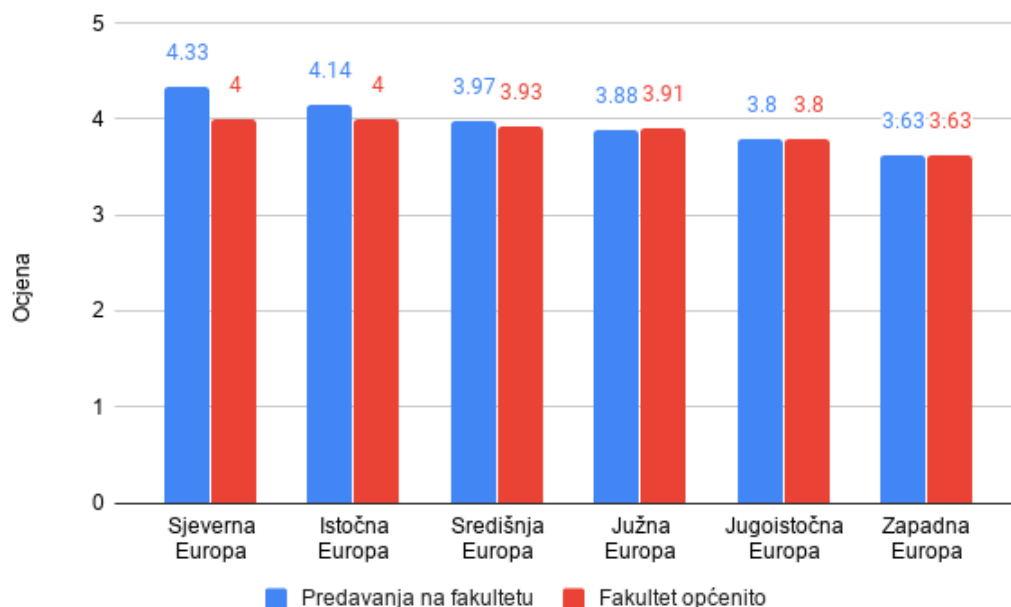
Izuzetno veliko znanje na FER-u u jednom semestru zbog znatno veće količine praktične primjene (u usporedbi s TUM-om). Izuzetno stečeno znanje u Croaticumu zahvaljujući izvrsnom načinu poučavanja hrvatskog jezika.

Isti student navodi i sljedeće:

vrlo velik pritisak vezan uz kolegije na FER-u, koji zahtijevaju 80 sati tjedno da se ispune očekivanja.

Studentica iz Poljske u anketi kaže:

Mislim da je Croaticum ima najveći utjecaj na moju kvalitetu života u Zagrebu. Ta jezična škola je nevjerojatna.

Sl. 6. Zadovoljstvo predavanjima na fakultetu i fakultetom općenito u Zagrebu

Izvor: Vlastito anketno istraživanje

U financijskom pogledu, zadovoljstvo ispitanika životnim troškovima nalazi se na petom mjestu s prosječnom ocjenom 3,87, dok zadovoljstvo dostatnošću financijskih sredstava sa srednjom ocjenom od 3,78 na sedmom mjestu. Financijski element se tako nalazi srednje ocijenjen, uz to da dodatni financijski teret kao prepreka ima ocjenu od 2,12. Pojedinačno su kao veliku prepreku (ocjena 5) mobilnosti identificirali ispitanik iz Čilea i Portugala što čini svega 1,07 % ispitanika. Taj podatak je vrlo zanimljiv, budući da je u istraživanju EUROSTUDENT VI prosječno 42,4 % ispitanika izjavilo da im je dodatan financijski trošak stvarao prepreku tijekom mobilnosti. U vidu zadovoljstva životnim troškovima, najviše su zadovoljni ispitanici iz Središnje, Zapadne i Sjeverne Europe (srednja ocjena 4,00), potom iz Južne Europe (srednja ocjena 3,91), Istočne Europe (3,59) te Jugoistočne Europe s ocjenom 3,47.

Glede zadovoljstva dostatnošću financijskih sredstava (Sl. 7) najvišu ocjenu su dali ispitanici iz Središnje Europe (4,24), Zapadne Europe (4,00), potom Istočne Europe (3,69), Južne Europe (3,60) te Jugoistočne (3,53), dok su najmanje zadovoljni anektirani iz Sjeverne Europe (3,50). Dodatan financijski teret kao najmanju prepreku naveli su anketirani studenti iz Sjeverne Europe (1,83), Zapadne Europe (1,85), Središnje Europe (1,86), Istočne Europe

(2,03), Južne Europe (2,31), dok su kao najveću naveli anektirani iz Jugoistočne Europe (2,73).

Studentica iz Francuske kaže:

Cijene su bile niske pa sam mogla sudjelovati na puno aktivnosti,

a student iz Švedske:

Postoji pristojan broj dobrih restorana po pristupačnoj cijeni.

Anketirana studentica iz Poljske komentira:

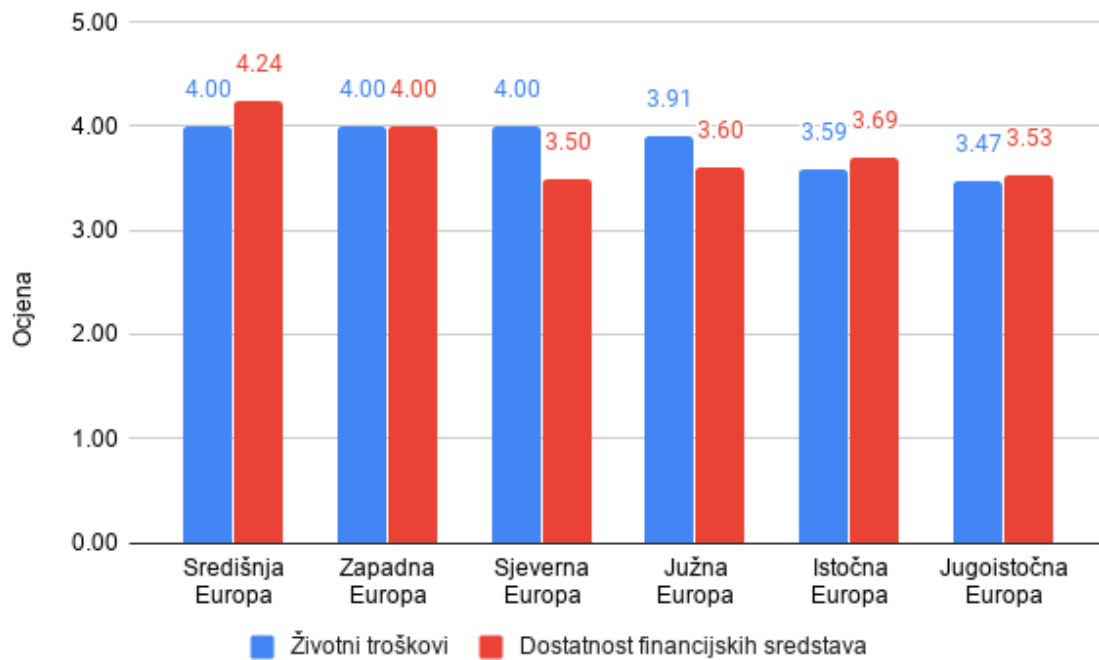
Moj život u Zagrebu je u redu, s obzirom da postoji puno studentskih popusta, dom je jeftin, prijevoz je jeftin i prehrana u menzi je jeftina.

Student iz Italije kaže:

... nisi troškovi domova, jeftini troškovi menze,

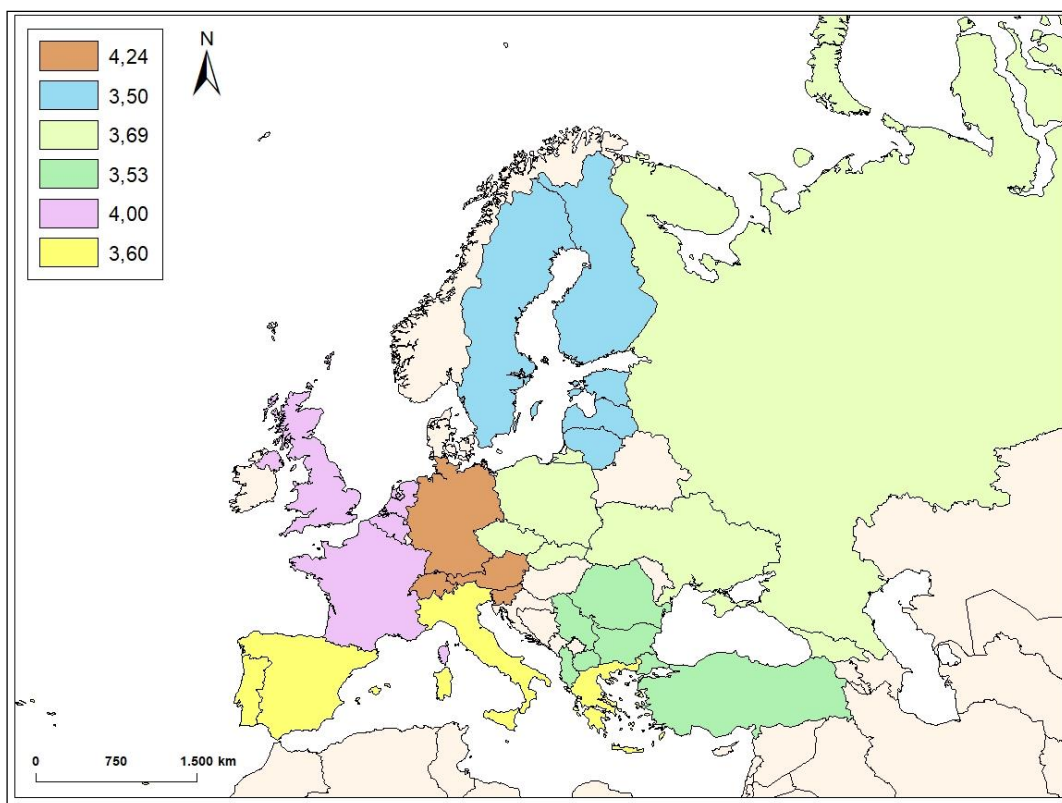
no jedna ispitanica iz Španjolske navodi:

Troškovi života su vrlo visoki, poput električne struje, plina i vode.

Sl. 7. Zadovoljstvo životnim troškovima i dostatnošću financijskih sredstava u Zagrebu

Izvor: Vlastito anketno istraživanje

Sl. 8. Regionalna podjela prema srednjoj ocjeni zadovoljstva dostatnošću finansijskih sredstava

Izvor: Vlastito anketno istraživanje

Prosječna ocjena zadovoljstva brojem i opremljenošću trgovina je 3,81. Komentari ispitanika uključuju:

tržnice svježe hrane i kultura kafića su posebice poboljšali moju kvalitetu života; trgovine mješovite robe su uobičajeno otvorene do 21:00/22:00 i u nedjelju (u usporedbi s trgovinama mješovite robe koje su otvorene do 20:00 i zatvorene u nedjelju u Bavarskoj); sviđaju mi se tržnice; lokalne tržnice nude pristup svježim i jeftinim namirnicama. Najveće zadovoljstvo izrazili su ispitanici iz Središnje Europe (4,01), potom Zapadne Europe (4,00), Jugoistočne Europe (3,93), Sjeverne Europe (3,83), Istočne Europe (3,69) te najnezadovoljniji iz Južne Europe (3,66).

Zadovoljstvo udaljenošću fakulteta od smještaja je pri kraju ljestvice sa srednjom ocjenom od 3,7, a najveće su nezadovoljstvo ovim elementom izrazili ispitanici iz Sjeverne Europe s ocjenom 2,67, dok su ispitanici iz Središnje Europe dali najvišu ocjenu od 4,03. Navodi se jedan komentar:

Od mog doma do fakulteta trebalo mi je 1 sat tramvajem, a zbog toga sam čitala knjige tijekom tog vremena.

Kvaliteta zdravstvenih usluga je na pretposljednem mjestu sa srednjom ocjenom od 3,30. Ispitanici navode: *Nisam shvatio zašto svaki pekar ili barmen govori engleski, ali bilo je toliko teško naći liječnika koji ga govori u bolnici;* a drugi se odnosi na prepreku tijekom mobilnosti: *pronaći liječnika bez odlaska na hitnu pomoć.*

Ispitanici su najniže ocijenili zadovoljstvo administracijom s prosječnom ocjenom od 3,28. U pogledu prepreka s administracijom ispitanici navode:

Imao sam problema u policijskoj stanici – nakon čekanja 8 sati u redu, rekli su mi da odem jer nisam imao kopiju osobne iskaznice, a nisam znao da ju trebam imati jer nisam mogao pronaći informacije o tome;

Čekanje 3 sata u redu na policiji za privremeni boravak, da mi na kraju kaže neka dođem sutra;

Pravilno registriranje u policijskoj postaji traje zauvijek.

Uz administraciju neki komentari su vezani i za jezik, tj. da službenici u javnoj upravi ne govore engleski. Anketirani student kaže:

Većina Hrvata engleski govori vrlo dobro, ali kada to nije bio slučaj, poput lokalni uprave, bilo je prilično teško.

Student komentira i sljedeće:

Informacije su većinom na hrvatskom i pronaći osobu koja može pomoći i pokazati ti pravi smjer je stvarno teško,

također jedan student navodi da je prepreka:

jezik u nekim uredima javne administracije.

Najveće nezadovoljstvo su iskazali ispitanici iz Sjeverne Europe s ocjenom 3,00, potom iz Južne Europe (3,24), zatim Jugoistočne Europe (3,27), Istočne Europe (3,31), Zapadne Europe (3,33), a najmanje iz Središnje Europe (3,45).

Iako ni jedna srednja ocjena ne prelazi 3, odnosno vrlo malo ispitanika je nailazilo na veće prepreke, najveća izražena prepreka tijekom mobilnosti je integracija s lokalnim studentima koja ima prosječnu ocjenu 2,84. Iako dosta komentara govori da im je na kvalitetu života pozitivno utjecao i odnos domaćeg stanovništva. Također ispitanici navode i kritike:

... nažalost nismo imali puno kontakta s hrvatskim studentima na fakultetu, što bi bilo odlično u npr. grupnim projektima.

Drugi komentar uključuje:

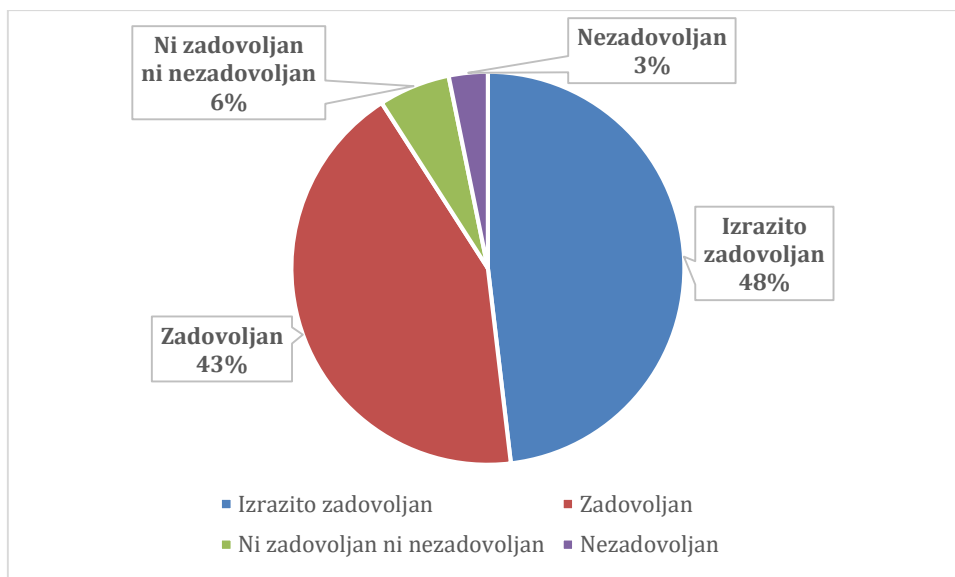
Nemoguće je imati interakciju s domaćim studentima i stanovništvom. Došao sam u Hrvatsku upoznati ljude iz te zemlje i naučiti o kulturi ovdje. To je bilo izrazito teško, na mom sveučilištu svi studenti na razmjeni su na posebnim predavanjima za strane studente zbog čega na fakultetu nema interakcije s lokalnim studentima.

Jedan komentar odnosi se na učenje hrvatskog jezika gdje kaže:

nema besplatne ponude za učenje osnova hrvatskog, tečaj jezika je vrlo intenzivan i ekstremno skup.

Nedostatak informacija od fakulteta nalazi se na drugom mjestu kao najveća prepreka na koju su studenti naišli s ocjenom od 2,84. Ovu prepreku je s ocjenom 5 ocijenilo 5,88 % ispitanika što je puno manje od navoda u istraživanju EUROSTUDENT VI gdje je 24,8 % ispitanika navelo nedostatak informacija od fakultete kao veliku prepreku.

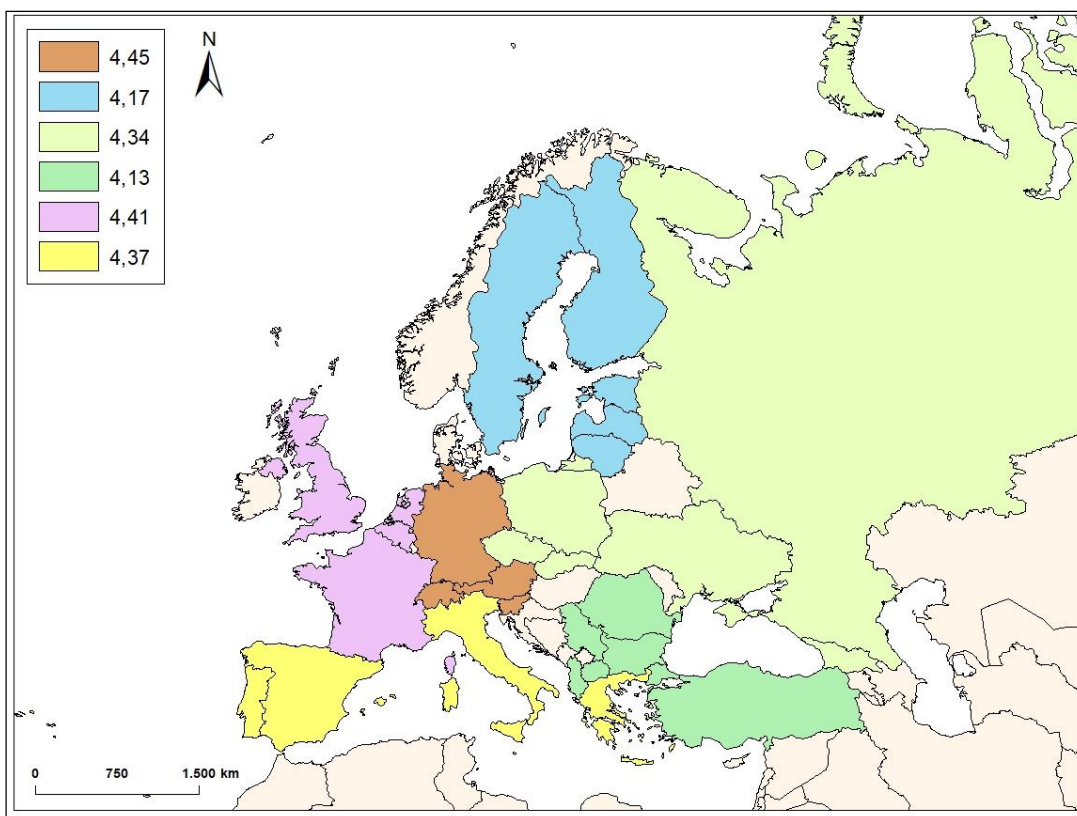
Ukupno zadovoljstvo ispitanika sveukupnom kvalitetom života u Zagrebu je ocijenjeno vrlo visoko sa srednjom ocjenom 4,36. Izrazito zadovoljno je 90 sudionika, tj. 48 %, dok ocjene izrazito nezadovoljan nema (Sl. 9).

Sl. 9. Sveukupno zadovoljstvo kvalitetom života u Zagrebu

Izvor: Vlastito anketno istraživanje

U regionalnom pogledu (Sl. 10) ističe se Jugoistočna Europa s obzirom da su ispitanici ocijenili najlošije kvalitetu života u Zagrebu sa srednjom ocjenom 4,13. Iako je ta ocjena relativno visoka, anketirani studenti iz Jugoistočne Europe su izrazili najveće nezadovoljstvo životnim troškovima, te su drugi najnezadovoljniji dostatnošću financijskih sredstava te su dodatan financijski teret (u usporedbi s ostalim regijama) ocijenili kao najveću prepreku. Također najniže su ocijenili i zadovoljstvo društvenim sadržajima. Najveću ocjenu (4,45) dali su sudionici istraživanja iz Središnje Europe, a iza njih slijede ispitanici iz Zapadne Europe s ocjenom 4,41, Južne Europe s ocjenom 4,37, Istočne Europe (4,34) i Sjeverne Europe (4,17). Iz rezultata se jasno može zaključiti da u Europi ne postoji jasna prostorna zakonitost u izražavanju zadovoljstva ukupnom kvalitetom života.

Sl. 10. Regionalna podjela prema sveukupnom zadovoljstvu kvalitetom života u Zagrebu

Izvor: Vlastito anketno istraživanje

6. Rasprava

Prema rezultatima istraživanja studenti su zadovoljni kvalitetom života u Zagrebu te su prepreke na koje nailaze vrlo male. Budući da anketirani studenti navode jak akademski aspekt njihove mobilnosti, od privlačnog faktora i razloga za odabir do zadovoljstva predavanjima na fakultetu i fakultetom općenito, aktivnosti povezane s akademskim aspektom razmjene mogu predstavljati polaznu točku u rješavanju prepreka, posebice onih vezanih za slabu integraciju s lokalnim studentima, gdje osim nekolicine volontera, nema puno organiziranih aktivnosti i zadataka gdje bi se studenti mogli međusobno upoznati.

Prethodna istraživanja (npr. EUROSTUDENT VI) pokazala su da su najveće prepreke studentima tijekom mobilnosti bile vezane uz dostatnost financijskih sredstava za život te nedostatak informacija. Kod ispitanika na razmjeni u Zagrebu to nije slučaj, financijske prepreke nisu među najvećima, već prepreke povezane s integracijom s lokalnim studentima.

Proces internacionalizacije kod kuće veliki naglasak stavlja na informalno učenje, a provođenje vremena sa stranim studentima i zajednički rad na seminarima i drugim projektima je svakako jedan veliki korak. Budući da je zadovoljstvo predavanjima i fakultetom općenito prilično u redu, ipak postoje neki komentari koji govore da bi se trebalo poraditi na tome i posebice s predavačima koji su prvi kontakt stranih studenata s hrvatskim obrazovnim sustavom.

Mobilnost se kao koncept razvija, a sam razvoj programa mobilnosti utječe i na povećanje kvalitete života korisnika. Stoga je jedan doprinos ovog istraživanja i shvaćanje da se ne može utjecati samo s političke strane uvođenjem dokumenata i programskih okvira koja visoka učilišta moraju slijediti, već važan doprinos mora imati i *bottom-up* pristup, odnosno visoka učilišta trebaju razvijati sustav podrške stranim studentima i povećavati razinu uključenosti u nastavu.

Novi inačice programa mobilnosti donose brojne promjene, uključujući i težnje Europske komisije za utrostručavanje broja sudionika na razmjeni u okvirima programa Erasmus+ te uvođenje novih koncepata mobilnosti. Važan korak je stoga donošenje određenog plana koji će obuhvatiti i koncept kvalitete života korisnika programa i stvoriti okvir unutar kojeg mogu (prema potrebi i dostupnim resursima) djelovati dionici poput visokih učilišta, studentskih organizacija i državnih institucija u području obrazovanja.

7. Zaključak

Provedenom analizom svih podataka i rezultata istraživanja u skladu s ciljevima istraživanja hipoteze koje su na postavljene na početku rada u nastavku su potvrđene ili odbačene.

Prema rezultatima istraživanja, hipoteza H1. *Strani dolazni studenti iz država Zapadne i Središnje Europe koji dolaze na razmjenu u Zagreb zadovoljniji su sveukupnom kvalitetom života u Zagrebu od studenata iz Sjeverne, Južne, Istočne i Jugoistočne Europe.* je odbačena s obzirom da je razlika u odgovorima sudionika istraživanja iz Južne, Istočne, Jugoistočne i Sjeverne Europe u odnosu na sudionike iz Zapadne i Središnje Europe minimalna te sveukupna ocjena zadovoljstva kvalitetom života ne predstavlja jasnu prostornu distribuciju.

Hipoteza H2. *Najveće prostorne razlike u zadovoljstvu stranih dolaznih studenata u Zagrebu vezane su uz dostatnost financijskih sredstava za pokrivanje troškova života.* je odbačena jer su najveće prostorne razlike vezane za zadovoljstvo udaljenošću između fakulteta i smještaja

posebno u razlici odnosa sudionika istraživanja iz Središnje Europe i Sjeverne, odnosno Jugoistočne Europe. Odmah slijedi razlika u izraženom zadovoljstvu društvenim sadržajima gdje su najveće razlike između Središnje i Jugoistočne Europe. Iako prethodna istraživanja poput EUROSTUDENT VI navode da je dodatan financijski teret velika prepreka studentskoj mobilnosti, to kod ispitanika koji mobilnost provode u Zagrebu nije slučaj. Nadalje u pogledu zadovoljstva dostatnošću financijskih sredstava i životnim troškovima sudionici iz Zapadne i Središnje Europe su izrazili najveće zadovoljstvo u odnosu na ostale regije.

Hipoteza H3 *Najveći broj studenata odabire Zagreb kao destinaciju mobilnosti zbog geografskog položaja, tj. blizine turističkih destinacija (Beč, Ljubljana, Budimpešta, Beograd, Sarajevo, Prag i dr.) i obale.* je odbačena budući da je većina ispitanika kao razlog odabira Zagreba kao odredišta studentske mobilnosti navela aspekt vezan uz kulturu i baštinu. No usprkos tome ne može se reći da geografski položaj, odnosno blizina poznatih odredišta ima velik utjecaj prilikom odabira Zagreba kao odredišta mobilnosti.

Hipoteza H4 *Ne postoji jasna razlika u prostornoj distribuciji izraženog zadovoljstva studenata na mobilnosti u Zagrebu elementima kvalitete života.* je djelomično potvrđena jer uistinu nema vidljivih značajnih razlika između određenih elemenata ili čak prepreka na koje nailaze ispitanici tijekom mobilnosti. Djelomično je potvrđena jer gotovo uvijek postoje minimalne razlike u određenom elementu.

Zaključno, studentska mobilnost je koncept koji se još uvijek razvija, jednako kao i kvaliteta mobilnosti. Prema rezultatima istraživanja strani studenti su prilično zadovoljni kvalitetom života u Zagrebu te vrlo rijetko nailaze na prepreke tijekom mobilnosti. Prostora za napredak ima, posebno u vidu jačanja procesa internacionalizacije kod kuće i povećanja interakcije lokalnih i stranih studenata tijekom održavanja nastave i prilikom organiziranja nastavnih zadataka i projekata.

8. Popis literature i izvora

Literatura

Borza, A., Crişan-Mitra, C., 2015: Internationalization in Higher Education, *The International Conference "The Risk in Contemporary Economy"* 16 (1), 187-191.

Čavić, V., Farnell, T., Ferić Šlehan, M., Pavlović, N., Vučijević, D., 2012: Studenti s invaliditetom – Međunarodna mobilnost studenata, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/Studiji_studiranje/Podrska/SSI/Mobilnost.pdf (5.8.2019.).

Hauschildt, K., Voglte, E. M., Gwosc, C., 2018: Social and Economic Conditions of Student Life in Europe, EUROSTUDEN VI 2016-2018 Synopsis of Indicators, W. Bertlesmann Verlag GmbH & Co., Bielefeld.

Institut za razvoj obrazovanja, 2008: Povećanje mobilnosti hrvatske akademske zajednice: ulazak Hrvatske u program Erasmus, https://iro.hr/wp-content/uploads/2018/02/4.IRO_MOBIL_prirucnik_HR.pdf (8.10.2019.).

Kim, T., 2009: Shifting patterns of transnational academic mobility: a comparative and historical approach, *Comparative Education* 45 (3), 387–403.

Murphy-Lejeune, E., 2002: Student Mobility and Narrative in Europe, *The new strangers*, Routledge, London.

Petrossilo, I., Costanza, R., Aretano, R., Zaccarelli, N., Zurlini, G., 2012: The use of subjective indicators to assess how natural and social capital support residents' quality of life in a small volcanic island, http://www.robertcostanza.com/wp-content/uploads/2017/02/2013_J_Petrosillo_QoL.pdf (25.1.2020.).

Ravančić, S., Slabinac, M., 2016: Ljetne škole na visokim učilištima-hrvatska praksa, *Obrazovanje za poduzetništvo* 6 (2), 147-159.

Slavuj Borčić, L., Šakaja, L., 2017: Quality of life as a topic of geographic research: An overview of the development of interest and theoretical models of research/ Kvaliteta života kao predmet geografskih istraživanja: osvrt na razvoj interesa i teorijskih modela istraživanja, *Hrvatski geografski glasnik* 79 (1), 5-31.

Slavuj, L., 2012: Objectiv and subjective indicators in the research of the quality of life concept/Objektivni i subjektivni pokazatelji u istraživanju koncepta kvalitete života, *Geoadria* 17 (1), 73-92.

Strategija međunarodne i međuinstitucijske suradnje Sveučilišta u Dubrovniku 2019.-2025., http://www.unidu.hr/datoteke/17izb/Strategija_medunarodne_i_me--institucijske_suradnje_2019_2025_-_final_ure--ena.pdf (29.1.2020.).

Strategija razvitka Sveučilišta Sjever za razdoblje 2015.-2020., <https://www.unin.hr/wp-content/uploads/Strategija-razvitka-Sveu%C4%8Dili%C5%A1ta-Sjever.pdf> (29.1.2020.).

Strategija razvoja Sveučilišta u Rijeci 2014.-2020., https://uniri.hr/wp-content/uploads/2019/03/Strategija_UNIRI_2014_2020_HR.pdf (29.1.2020.).

Strategija Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku 2011.- 2020., http://www.unios.hr/wp-content/uploads/2015/07/SJJS_Strategija_Sveucilista_HR.pdf (7.11.2019.).

Strategiji razvoja Sveučilišta u Zadru od 2017. do 2022. godine, http://www.unizd.hr/Portals/0/doc/doc_pdf_dokumenti/strategije/Strategija_razvoja_Sveucilista_u_Zadru_2017_2022.pdf (29.1.2020.).

Strategiji Sveučilišta u Splitu 2015.-2020., http://www.unist.hr/Portals/0/datoteke/dokumenti/UNIST_STRATEGIJA_2015_2020.pdf (29.1.2020.).

Izvori

URL 1: Europska komisija, n.d.: Bolonjski proces i Europski prostor visokog obrazovanja, https://ec.europa.eu/education/policies/higher-education/bologna-process-and-european-higher-education-area_hr (17.8.2019.).

URL 2: Agencija za znanost i visoko obrazovanje, n.d.: Bolonjski proces (Sorbonska deklaracija, Bolonjska Deklaracija, Budimpeštansko-bečka deklaracija), <https://www.azvo.hr/hr/visoko-obrazovanje/bolonjski-proces> (2.8.2019.).

URL 3: Europska komisija, n.d.; Mobilnost i suradnja, https://ec.europa.eu/education/policies/higher-education/mobility-and-cooperation_hr (17.8.2019.).

URL 4: Agencija za znanost i visoko obrazovanje, n.d.: ECTS, <https://www.azvo.hr/hr/component/seoglossary/1-priznavanje-inozemnih-visokoskolskih-kvalifikacija/11-ects> (17.8.2019.).

URL 5: Agencija za znanost i visoko obrazovanje, n.d.: ECTS bodovi, <https://www.azvo.hr/hr/pojmovnik/79-ects-bodovi> (17.8.2019.).

URL 6: Europska komisija, n.d.: Europski sustav prijenosa i prikupljanja bodova (ECTS), https://ec.europa.eu/education/resources-and-tools/european-credit-transfer-and-accumulation-system-ects_hr (17.8.2019.).

URL 6: Agencija za mobilnost i programe Europske unije, n.d.: Erasmus+, <http://www.mobilnost.hr/hr/sadrzaj/programi/erasmus-/> (4.10.2019.).

URL 7: Europska komisija, 2013: History of the ERASMUS Programme, https://web.archive.org/web/20130404063516/http://ec.europa.eu/education/erasmus/history_en.htm (4.10.2019.).

URL 8: Europska komisija, 2006: What is Socrates/Erasmus?, https://web.archive.org/web/20060616044702/http://ec.europa.eu/education/programmes/socrates/erasmus/what_en.html (4.10.2019.).

URL 9: Agencija za mobilnost i programe Europske unije, n.d.: Erasmus+: Suradnja s partnerskim državama, <http://www.mobilnost.hr/hr/sadrzaj/programi/erasmus-/erasmus-visoko-obrazovanje/erasmus-suradnja-s-partnerskim-drzavama/> (8.10.2019.).

URL 10: Sveučilište u Zagrebu, n.d.: Erasmus+ studijski boravak (SMS), <http://www.unizg.hr/suradnja/medunarodna-razmjena/razmjena-studenata/studijski-boravak/erasmus/> (19.10.2019.).

URL 11: Agencija za mobilnost i programe Europske unije, n.d.: Mobilnost studenata, <http://www.mobilnost.hr/hr/sadrzaj/programi/erasmus-/erasmus-visoko-obrazovanje/mobilnost-studenata/> (20.10.2019.).

URL12: Agencija za mobilnost i programe EU, n.d.: CEEPUS, <http://www.mobilnost.hr/hr/sadrzaj/programi/ceepus/> (4.9.2019.).

URL 13: Sveučilište u Zadru, n.d.: CEEPUS i ostali program mobilnosti, <http://www.unizd.hr/medunarodna-suradnja/ceepus-i-ostali-programi-mobilnosti> (4.9.2019.).

URL 14: Agencija za mobilnost i programe Europske unije, n.d.: Kratke grupne mobilnosti, <http://www.mobilnost.hr/hr/sadrzaj/programi/ceepus/kako-sudjelovati-u-ceepus-u/kratke-grupne-mobilnosti/> (4.9.2019.).

URL 15: Agencija za mobilnost i programe Europske unije, n.d.: CEEPUS mreže, <http://www.mobilnost.hr/hr/sadrzaj/programi/ceepus/kako-sudjelovati-u-ceepus-u/ceepus-mreze/> (5.9.2019.).

URL 16: CEEPUS, n.d.: National CEEPUS Office Croatia, https://www.ceepus.info/public/nco/ncoinformation_main.aspx?Country=HR#nbb (5.9.2019.).

URL 17: Agencija za mobilnost i programe Europske unije, n.d.: Bilateralni program akademske mobilnosti, <http://www.mobilnost.hr/hr/sadrzaj/kutak-za-studente/bilateralni-program-akademske-mobilnosti/> (5.9.2019.).

URL 18: Agencija za mobilnost i programe Europske unije, n.d.: Kako sudjelovati, <http://www.mobilnost.hr/hr/sadrzaj/programi/bilateralni-programi/kako-sudjelovati/> (5.9.2019.).

URL 19: Sveučilište u Zagrebu, n.d.: Bilateralna razmjena temeljem međusveučilšnih sporazuma, <http://www.unizg.hr/suradnja/medunarodna-razmjena/razmjena-studenata/studijski-boravak/bilateralna-razmjena/> (2.10.2019.).

URL 20: Sveučilište u Zagrebu, n.d.: Natječaji, <http://www.unizg.hr/suradnja/medunarodna-razmjena/razmjena-studenata/natjecaji/> (2.10.2019.).

URL 21: Sveučilište u Zagrebu, 2018: Natječaj za sudjelovanje na TANDEM PROGRAMU Sveučilišta u Zagrebu i Sveučilišta u Regensburgu, http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/Suradnja/Medunarodna_razmjena/Studenata/Ostali_natjecaji/Natjecaj-TANDEM_PROGRAM-UNIZG-UNIREG-2018-2019.pdf (2.10.2019.).

URL 22: Europski strukturni i investicijski fondovi, 2018: Internacionalizacija visokog obrazovanja, <https://strukturnifondovi.hr/natjecaji/internacionalizacija-visokog-obrazovanja/> (20.10.2019.).

URL 23: Agencija za mobilnost i programe Europske unije, n.d.: O nama, <http://www.mobilnost.hr/hr/sadrzaj/info-kutak/o-nama/> (20.10.2019.).

URL 24: Europska komisija, n.d.: Erasmus+, Povelja za visoko obrazovanje, https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/documents/applicants/higher-education-charter_hr (7.11.2019.)

URL 25: Agencija za znanost i visoko obrazovanje, n.d.: Visoka učilišta u Republici Hrvatskoj, <https://www.azvo.hr/hr/vvivs/43-visoko-obrazovanje/603-visoka-uilita-u-republici-hrvatskoj> (7.11.2019.).

URL 26: Europska komisija, 2019: Erasmus Charter for Higher Education 2014-2020, https://eacea.ec.europa.eu/erasmus-plus/actions/erasmus-charter_en (7.11.2019.).

URL 27: Agencija za mobilnost i programe Europske unije, 2012: Najčešća pitanja, <http://arhiva.mobilnost.hr/index.php?id=113> (10.11.2019.).

URL 28: Agencija za znanost i visoko obrazovanje, n.d.: Broj studenata po akademskoj godini i nazivu ustanove nositelja (2013/14 - 2017/18), <https://www.azvo.hr/hr/visoko-obrazovanje/statistike/2110-broj-studenata-po-akademskoj-godini-i-nazivu-ustanove-nositelja-2013-14-2017-18> (11.11.2019.).

URL 29: Hrvatska enciklopedija, 2019: kvaliteta života, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34866> (3.1.2020.).

URL 30: Eurostat, 2019: Quality of life indicators - measuring quality of life, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Quality_of_life_indicators_-_measuring_quality_of_life#The_need_for_measurement_beyond_GDP (25.1.2020.).

URL 31: Eurostudent, 2019: O istraživanju, <https://www.eurostudent.hr/istrazivanje-o-kvaliteti-studentskoga-zivota> (24.11.2019.).

URL 32: Ministarstvo znanosti i obrazovanja, n.d.: O projektima i inicijativama, <https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/odgoj-i-obrazovanje/visoko-obrazovanje/razvoj-visokog-obrazovanja/o-projektima-i-inicijativama/231> (24.11.2019.).

URL 33: Sveučilište u Zagrebu, n.d.: Povijest Sveučilišta u Zagrebu, <http://www.unizg.hr/o-sveucilistu/sveuciliste-jucer-danas-sutra/povijest-sveucilista/> (25.01.2020.).

URL 34: Sveučilište u Zagrebu, n.d.: Strategija internacionalizacije, <http://www.unizg.hr/suradnja/medunarodna-suradnja/internacionalizacija-sveucilista/strategija-internacionalizacije/> (26.11.2019.).

URL 35: Vijeće Europe, n.d.: Details of Treaty No.165, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/165> (24.1.2020.).

URL 36: Europski parlament, 2019: Prvi ugovori, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/1/prvi-ugovori> (24.1.2020.).

Agencija za mobilnost i programe Europske unije, n.d.: Portal otvorenih podataka, Pregled broja registriranih i realiziranih mobilnosti prema sektorskom području visoko obrazovanje u okviru programa Erasmus+ (natječaji od 2014. do 2016. godine), Srednjoeuropskom programu razmjene za sveučilišne studije (CEEPUS) i Programu bilateralnih stipendija (akademske godine od 2011./2012. do 2016./2017.), <https://www.mobilnost.hr/hr/sadrzaj/info-kutak/pristup-informacijama/portal-otvorenih-podataka/> (10.11.2019.).

Europska komisija, 2017: Erasmus+ Annual Report Factsheets Croatia, Erasmus+ 2017 in numbers, https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/documents/erasmus-annual-report-factsheets-croatia_en (10.11.2019.).

Eurostudent VI, 2017., International student mobility, Temporary enrollment abroad, <http://database.eurostudent.eu/>. (11.11.2019.).

Eurostudent VI, 2017: Obstacles to temporary enrolment abroad <http://database.eurostudent.eu/>, (22.11.2019.).

9. Prilozi

Popis tablica

Tab. 1. Ustanove visokog obrazovanja nositeljice Povelje Erasmus za visoko obrazovanje u Republici Hrvatskoj.....	22
Tab. 2. Broj dolaznih i odlaznih studenata u Republici Hrvatskoj prema akademskoj godini i programu mobilnosti	24
Tab. 3. Studenti upisani na visoka učilišta u Hrvatskoj u odnosu na broj odlaznih studenata između akademske godine 2013./2014. i 2016./2017.	25
Tab. 4. Udio studenata prema privremenom studiju u inozemstvu u %	26
Tab. 5. Prepreke za međunarodnu studentsku mobilnost prema okolnostima izražene u %	31
Tab. 6. Područja studijskih programa anketiranih studenata.....	36
Tab. 7. Razlozi odabira Zagreb za destinaciju mobilnosti	37
Tab. 8. Razlozi odabira Zagreba za odredište mobilnosti	37
Tab. 9. Zadovoljstvo stranih studenata sadržajem i uslugama u Zagrebu u %.....	41
Tab. 10. Prepreke stranim studentima tijekom mobilnosti u Zagrebu.....	42

Popis slika

Sl.1. Predložena regionalna podjela u svrhu interpretacije rezultata istraživanja	6
Sl. 2. Udio anketiranih prema dobi.....	34
Sl. 3. Zadovoljstvo osjećajem sigurnosti u Zagrebu.....	43
Sl. 4. Zadovoljstvo društvenim sadržajima u Zagrebu	44
Sl. 5. Zadovoljstvo javnim prijevozom u Zagrebu	45
Sl. 6. Zadovoljstvo predavanjima na fakultetu i fakultetom općenito u Zagrebu	47
Sl. 7. Zadovoljstvo životnim troškovima i dostatnošću financijskih sredstava u Zagrebu .	49
Sl. 8. Regionalna podjela prema srednjoj ocjeni zadovoljstva dostatnošću financijskih sredstava	50
Sl. 9. Sveukupno zadovoljstvo kvalitetom života u Zagrebu	53
Sl. 10. Regionalna podjela prema sveukupnom zadovoljstvu kvalitetom života u Zagrebu	54

Anketni upitnik

Dear student,

I am the final year student of Geography at the Faculty of Science, University of Zagreb and for the needs of the Master thesis entitled "The quality of life of foreign students on the example of Zagreb within the framework of international mobility in Europe" I conduct a survey on the quality of life and obstacles to mobility of international students in Zagreb. Please answer your questions honestly and contribute to this research. The survey is completely anonymous and lasts a maximum of 10 minutes. The results of the survey will be statistically analyzed and presented in the Master thesis.

Thank you in advance for your participation.

Filip Cirkvenčić

1. Sex
 - a. Male
 - b. Female
2. Age
3. Country of your home higher education institution (University):

4. Home University: _____
5. What do you study? _____
6. Mobility program
 - a. Erasmus +
 - b. CEEPUS
 - c. Bilateral agreement
 - d. Other: _____
7. How many students are in your home city?
 - a. Up to 5.000
 - b. 5.000 – 20.000
 - c. 20.000 – 50.000
 - d. 50.000 – 100.000
 - e. More then 100 000
8. What is the reason you have chosen Zagreb as a mobility destination?

9. Quality of life in Zagreb
In the upcoming tasks, please rate your satisfaction with certain facilities/services in Zagreb. You can rate the content with a rating from 1 to 5, where:
1- very dissatisfied, 2 – dissatisfied, 3 - neither satisfied nor dissatisfied, 4 - satisfied
5 - very satisfied.

Express your satisfaction with:

Element	1	2	3	4	5
Public transportation					
Social Content (Cinema, Bars, Theater, Concerts, Nightlife)					
Feeling of security					
Quality of health services					
Cost of living					

Number and equipment of shops					
Sufficiency of financial resources					

Express your satisfaction with:

Element	1	2	3	4	5
Distance of the faculty from your accommodation					
Administration (bank, post, police office, etc.)					
Teaching at the faculty					
Faculty in general					

10. Can you name and rate some other aspects that had an impact on your quality of life in Zagreb?

11. What is your overall satisfaction with the quality of life in Zagreb?

Very dissatisfied	1	2	3	4	5	Very satisfied
-------------------	---	---	---	---	---	----------------

12. Obstacles to mobility

In the upcoming tasks, please rate the obstacles you have faced during your mobility in Zagreb. You can rate the content with a rating from 1 to 5, where:

1 - no obstacle, 5 - big obstacle.

Obstacle	1	2	3	4	5
Additional financial burden					
Finding accommodation					
Integration with local students					

Lack of information from the faculty					
Study program in Zagreb does not align with my study at home?					
Participation at lectures					

13. Can you name some other obstacle you have encountered during your stay in Zagreb?

14. Why did you choose Zagreb for your student exchange destination?

- a. Proximity to famous tourist destinations (Vienna, Budapest, Sarajevo, Belgrade, Prague, etc.)
- b. Lower cost of living
- c. Teaching Quality
- d. Connecting with family roots
- e. Culture, cuisine and heritage
- f. Other: _____

15. Do you have some additional comments regarding the quality of your stay in Zagreb?
